

RIKSANTIKVARENS MAGASIN

ALLE TIDERS

100 år – Sydpolen

Framheim – Amundsens
hovedleir april 1911

«Rydd et
kulturminne»

Sandefjordelever ordner
stien til bygdeborgen

Åpne Mjøsgårder

Ingeborg Sørheim i døra
på Sveinhaug i Ringsaker

Regjeringsbygget

– Pionerarbeid med Picasso

SPENNANDE KOMMUNEVAL

Det blir spennande å sjå om lokalpolitikarane våre vel kulturminne som satsingsområde i dei neste fire åra.

Steinkjer rådhus. Foto: Harald Ibenholt ©Riksantikvaren

Kragerø rådhus. Foto: Ingrid Djupedal ©Riksantikvaren

Porsgrunn rådhus. Foto: Bjørn Erik Wøyen ©Riksantikvaren

Rådhuset i Bodø. Foto: Bjørn Erik Wøyen ©Riksantikvaren

Vi hos Riksantikvaren vil påstå at kulturminne som er i bruk, som er godt tatt vare på og med ei god historie å formidle vil bidra til å skape lokal samkjensle og identitet. Eit slikt kulturminne kan også vere ein del av verdiskapinga og næringsutviklinga i kommunen.

Vi påstår óg at alle politiske parti kan einast om at kulturminnevern er viktig. Ein kommune som tek godt vare på kulturminna sine, er ein klok kommune. Investering i fortida er også investering i framtida.

Dei nasjonale måla for kulturminne og kulturmiljø handlar om at tapet av kulturminne og kulturmiljø skal vere minst mogeleg, representativiteten skal betrast og den freda bygningsmassen skal setjast i stand. Slik ansvaret for kulturminna er organisert i dag, har kommunar og fylkeskommunar fyrstelinjeansvaret for kulturminna sine. Ressurssituasjonen deira er i dag svært varierende.

Vi har særleg tre utfordringar i det lokale kulturminnevernet. Dei fleste kommunar har ikkje registrerte sine kulturminne. Dei færreste kommunar har kulturminneplanar, det vil seie ei oversikt over dei viktigaste kulturminna i området og kva som eventuelt bør gjerast for å bevare dei. Den tredje utfordringa er å auke bruken av plan- og bygningslova til vern av kulturminne.

Over 70 prosent av kommunane har ingen kulturminnefagleg kompetanse. Her kan lokale og regionale museum vere viktige bidragsytarar. Kommunane bør saman med private eigarar, næringslivet, andre sektorar, organisasjonar og folk flest hjelpe til å aktivisere dei verdiane kulturminna representerer. Kommunane har, som resten av kulturminneforvaltninga, eit ansvar for at ein når dei politiske måla som er sette på nasjonalt nivå.

Lokalpolitikarar må prioritere kulturminnevern. Kulturminnevern er ikkje berre retorikk, men må følgjast opp med politikk. Ikkje alle lokalpolitikarar der ute er like merksame på fordelane ved bevaring og bruk av kulturminna våre. Kulturminne spelar ei viktig rolle for folk flest. ■

Jørn Holme
RIKSANTIKVAR

FORSIDEBILDE:
Pablo Picasso med fotografier av egen utsmykking i Høyblokka i regjeringskvartalet. © Succession Pablo Picasso / BONO, 2011. Foto: Carl Nesjar, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design.

... og her går trappen opp til tårnet ...

Arne Holger

10 Funkisperler fredes

14 GLEMTE KAPITLER:
Gustav Helland – funkis-
arkitekt med art deco-vri

22 Eva Nissen Meyer – vår
første kvinnelige arkeolog

- 4 Fra Grubbegata til New York:
– Pionerarbeid med Picasso
- 9 AGENDA: En stein på Toompea
- 10 AKTUELT
- 10 Funkisperler for framtida
- 11 Urnesstilens stavkyrkje
- 14 GLEMTE KAPITLER
Gustav Helland – funkisarkitekt
med art deco-vri
- 18 Kulturminner i is
- 19 Kampen om Sydpolen
- 22 PORTRETTE
Vår første kvinnelige arkeolog
- 24 Olavsklosteret gjenåpnet for
publikum
- 26 Bergen i middelalderen: Digitalt

- 28 Åpne Mjøsgårder
- 30 «What did you learn in school
today...»
- 31 Sporjakt og minnespel
- 32 BILLEDREPORTASJEN
Forfalllets estetikk
- 34 BEVARES! Gamle hus bedre enn nye
- 36 NYTT FRA DE FRIVILLIGE
- 38 DET JURIDISKE HJØRNET:
Kulturminner i kommunenes arbeid
- 39 Salta og Kjellingøy gjekk av med
sigeren
- 40 DYPDYKK I ARKIVET
Wilhelm Henrik Carl Swensen
- 41 FRA BOKHYLLA
- 43 VI SPØR
– Hvorfor offentlig utsmykking?

Alle tiders · Nr 2 · 2011

Alle tiders vart etablert i 2010.
Riksantikvarens magasin kjem ut to gonger i året.

Ansvarleg redaktør: Eli Pauline Fiskvik.

Redaktør: Signe Ihlen Tønsvang.

Redaksjon: Kaare Stang, Mari Mette Eriksen,
Leif Anker, Marte Boro, Simen Strand Jørgensen,
Gurli Halin, Torborg Strand og Gunvor Haustveit.

Fotoredaktør: Fredrik Eriksen.

Fotoredaksjon: Anders Amlo og Lene Buskoven.

Redaksjonen har rett til å forkorte og redigere
innsende bidrag.

Riksantikvaren, Dronningensgt. 13
Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf: 22 94 04 00, Faks: 22 94 04 04

E-post: riksantikvaren@ra.no
www.riksantikvaren.no
Tinging av abonnement: postmottak@ra.no

Layout: Melkeveien designkontor

Trykk: DMT kommunikasjon AS

ISSN 1891-9219 (trykt utg.)

ISSN 1891-9413 (online)

Opplag 5000

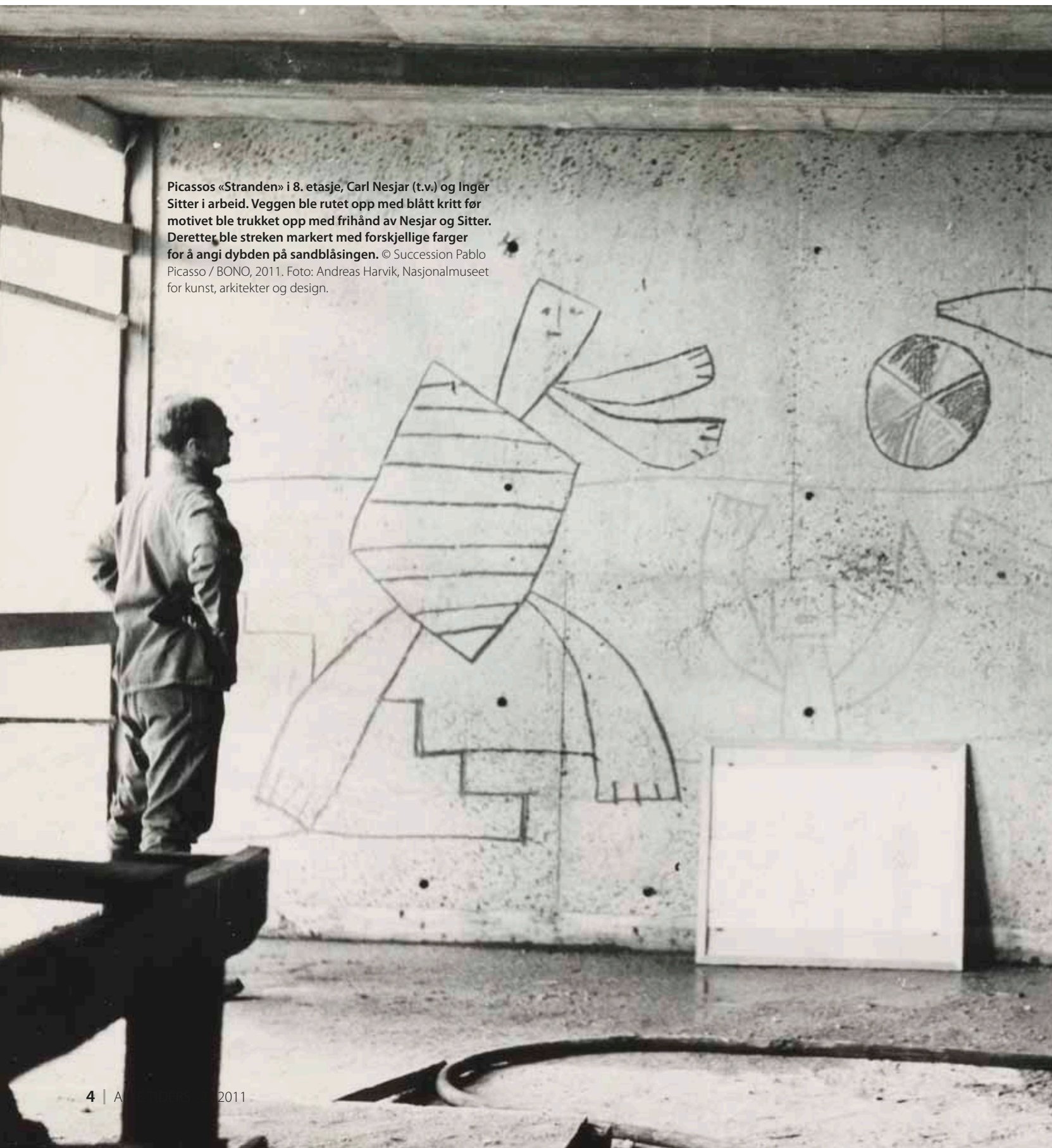
Alle tiders kan lastast ned frå:

<http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/>

Regjeringsbygget :

Fra Grubbegata til New York:

Picassos «Stranden» i 8. etasje, Carl Nesjar (t.v.) og Inger Sitter i arbeid. Veggene ble rutet opp med blått kritt før motivet ble trukket opp med frihånd av Nesjar og Sitter. Deretter ble streken markert med forskjellige farger for å angi dybden på sandblåsing. © Succession Pablo Picasso / BONO, 2011. Foto: Andreas Harvik, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design.

– Pionerarbeid med Picasso

Carl Nesjar har vanskelig for å sette ord på sommerens terror. Det er ofrene og ungdommene som er det viktige. En bygning som hadde så mye, som var et bilde på frihet – og så kommer dette og rammer. Foto: Leif Anker © Riksantikvaren

AV LEIF ANKER

– Erling Viksjø skapte en treenighet av ingeniørvitenskap, arkitektur og billedkunst i regjeringsbygget. Det sier Inger Sitter som var blant de unge kunstnerne som den gang sto for utsmykningen.

Det begynte som et eksperiment med et nytt materiale – naturbetong – da Høyblokka i regjeringskvartalet skulle bygges. Så tok det ene det andre, og slik ble utsmykningsarbeidet ikke bare den non-figurative kunstens gjennombrudd i monumentalformat i et offentlig bygg her hjemme. Det ble også forløsende for Picassos planer om offentlig monumentalkunst som har satt spor etter seg på begge sider av Atlanterhavet. Carl Nesjar var mannen som koblet naturbetongen med Picasso. Gjennom 17 år, fra utsmykningen av Høyblokka fram til Picasso døde i 1973, samarbeidet han og Nesjar om oppføringen av Picassos monumentalarbeider i Barcelona, New York, Chicago, Stockholm, Haifa og en rekke andre steder. Det var et sjeldent tillitsfullt samarbeid og det mest langvarige Picasso innlot seg på.

NY BETONG OG NY KUNST

Arkitekt Erling Viksjø hadde sammen med ingeniør Sverre Jystad eksperimentert med en ny måte å bruke betong på,

Nesjar og Picasso med modeller av *Sylvette, Mougins, Frankrike 1964*.
Foto Carl Nesjar (selvutløser).

«Arbeidet gikk som en lek». Carl Nesjar i verne drakt – sørveggen i første etasje under arbeid.
Fotograf: Trolig Inger Sitter. Foto © Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design.

Foto: Leif Anker © Riksantikvaren

Møtet mellom de unge kunstnerne og arkitekten

– Jeg møtte tilfeldig Erling (Viksjø) i Cadaques, på Costa Brava, nord for Barcelona sommeren 1955. Vi kom i prat og han snakket omtrent ikke om annet enn arbeidet med det nye regjeringskvartalet, forteller Inger Sitter. Hun og Carl Nesjar var nygift, og Nesjar kom ned i helgene fra fotooppdrag med hulemaleriene i Dordogne i Sør-Frankrike.

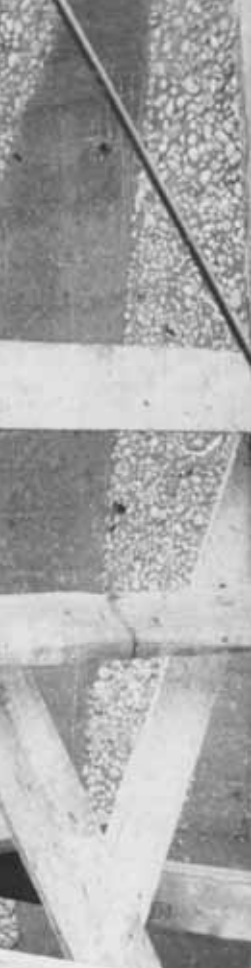
– Så spurte Erling om ikke vi kunne ville lage utkast til utsmykning. Dette var rett etter at Picasso-museet i Antibes hadde åpnet, og Erling var svært opptatt av Picasso. Han ville gjerne ha «picassier», men vi gjorde nå våre egne ting, smiler Sitter.

– Naturbetongen er på en måte en moderne nordisk romantikk med bruken av naturens eget materiale med strand- og elvegrus. Det var ingen nødvendighet teknisk, men bare et ønske om å bruke fjæresteiner fordi det er vakkert å se på, sier Sitter.

Inger Sitter fikk nylig Norsk Kulturråds ærespris.

den såkalte naturbetongen. Naturgrus ble pakket i former og komprimert, og en betongblanding ble sprøytet inn under høyt trykk. Da betongen var herdet, ble overflaten sandblåst så grusen ble eksponert. Med ulike grustyper og størrelser kunne en få forskjellige valører i den sandblåste flaten. Jystad og Viksjø hadde gjort en del forsøk med teknikken på mindre veggflater på Stortingsmennenes hybelhus som Viksjø hadde tegnet. Naturbetongen ble etter hvert et «varemerke» for Viksjø, og den ble tatt i bruk også av andre i et slikt omfang at det i dag er vanskelig å forestille seg hvor epokegjørende dette var ved inngangen til 1950-tallet.

Samtidig med at naturbetongen ble prøvet ut, fikk en gruppe yngre kunstnere oppdraget med å smykke ut det nye regjeringsbygget. Utsmykningen ble da også banebrytende som fullt integrert med arkitekturen og bygningens primære materiale, betongen. Viksjø trakk med Carl Nesjar og Inger Sitter som den gang var gift, foruten Odd Tandberg, Tore Haaland og Kai Fjell. Det var et ukonvensjonelt valg i en tid hvor den figurative kunsten sto sterkt også i kunstnerorganisasjonene.

Nesjar med sandblåseren foran egen utsmykning. © Carl Nesjar / BONO, 2011. Foto: Andreas Harvik © Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design.

Kai Fjell var venn av Viksjø og et stort navn, akseptert og anerkjent i det etablerte kunstlivet. Det var nok medvirkende til at det ikke ble mer støy i starten.

– Viksjø tok dette på sin kappe, forteller Carl Nesjar.

HOS NESJAR

Et halvt århundre etter er Nesjar ikke lenger den ungfolen som klatret rundt i råbygget i Grubbegata, med sandblåsingslange og skisser under armen. Hørselen er svekket og beina bærer ikke lenger, men blikket er fast og minnet klart der han tar i mot i atelieret hjemme på Bøler i Oslo.

– Det var nok mange skuffete norske kunstnere fordi de syntes Viksjø tok seg fram, og det var jo riktig. Viksjø så Høyblokka som «sin» bygning med betongprosessen og det hele hvor han bestemte.

– Erling Viksjø – han var amatører, søndagsmaler, han – og likte de tingene vi gjorde og hva det ble ut av det, forteller Carl Nesjar.

– Da vi begynte, sa Viksjø: «Bare prøv å få til dette med betongen. Ikke ta det så høytidelig, prøv noe nytt». Det var helt riktig sagt. Da slappet vi av, og det ble ikke så viktig at det faktisk var kunst i det nye

regjeringsbygget. Vi gikk til oppgaven som en lek.

– Vi ble tilbudt 5000 kroner i honorar for hver ferdig sandblåst vegg. Det syntes vi var flott, den gang var det ikke mye penger mellom folk.

– Det var Viksjø som hadde ideen til å spørre Picasso. Jeg sa: «aldri i verden», det hadde lite med realiteter å gjøre å prøve å få med en verdensberømt kunstner. Men jeg måtte prøve, jeg var den eneste av oss som snakket en slags fransk, forteller Nesjar.

Så Nesjar reiste til Cannes, men det var umulig å komme i kontakt med Picasso. Nesjar var i ferd med å gi opp da han besøkte båten til sin barndomsvenn fra Larvik, Erik Hesselberg, som hadde vært med Kon-Tiki. Der møtte han Eugene Fidler som hadde laget keramikk med Picasso, og det ble ordnet et møte.

– Fidler presenterte meg som nordmann, og Picasso svarte at det er ikke dårlig. Jeg ble svært forbauset. Senere har jeg skjönt at han satte svært stor pris på Edvard Diriks – sønn av fyr-Diriks – som hadde understøttet en venn av Picasso i deres unge år i Paris. Så det var to ting som var viktige, at han var vennlig mot

meg som nordmann på grunn av Diriks, og at han tente på naturbetongens muligheter. Denne måten å tegne i betong på hadde han aldri sett, da jeg viste ham foto av de veggene vi hadde ferdige i Høyblokka. Han ble fyr og flamme og løp ut på kjøkkenet for å vise dem til kokka! Picasso hadde sagt ja til utsmykningen av Unesco-hovedkvarteret i Paris. Han sa det var synd jeg ikke var kommet før: «da kunne du tatt dekorasjonen».

Picasso ville ikke ha betalt, utsmykningen var for offentligheten, og det passet nok en gammel radikal godt. Nesjar fikk med seg tegninger hjem som han skulle prøve å sandblåse. Picasso brydde seg ikke om flerfarget betong, han ville ha den ensfarget. Avtalen var at motivene skulle viskes ut dersom Picasso ikke var fornøyd. Det hører også med til historien at Picasso på Nesjars forespørsel påtok seg å levere et opplag av litografier til klubben – Aktuell kunst – til samme pris og vilkår som norske kunstnere. Interessen var så stor at det ble loddrekning mellom medlemmene.

KUNST LAGET PÅ STEDET

Ingen av kunstnerne hadde arbeidet med betong tidligere, og naturbetongen var ny.

Carl Nesjar i atelieret hjemme på Bøler i Oslo. – Det er en glede å arbeide – hver dag. Det holder meg i gang, sier Nesjar (91). Malerier i arbeid står langs veggen, og i bakgrunnen kikker Picasso på med interesse. Foto: Leif Anker © Riksantikvaren

Satyr og dansende faun. © Succession Pablo Picasso / BONO, 2011. Foto: Andreas Harvik, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design.

De første arbeidene var ren eksperimentering med felt i betong med forskjellige farger og grus i ulike valører og størrelser. Det var viktig at bildene ble sandblåst på rett tidspunkt før betongen hadde herdet for lenge, så sandblåsing ikke skulle bli for tung. Arbeidet, som var fysisk krevende, gikk fortløpende etter hvert som Høyblokka reiste seg etasje for etasje.

– Slangen vi sandblåste med var ingen spøk, den kunne være livsfarlig om du ikke klarte å styre den. Trykket var stort, du måtte ha sterke armer, sier Nesjar.

Den flerfargete betongen fra prøveveggen i 1. etasje ble forlatt, og betongen i veggfeltene ble holdt ensfarget, lys grå, svarte eller røde. Bare veggen i annen etasje, utført av Sitter og Nesjar sammen, har flere toner med sort og grå betong. Erling Viksjø leverte ett motiv i 14. etasje, som han sandblåste selv. Mønsteret på bæresøylene i første etasje og dekorasjonene på fasadens kortvegger ble også tegnet av Viksjø.

OUI

Picasso fikk forelagt sine tre vegger med fotografier som Nesjar tok. En vegg ble visket ut, Nesjar var ikke fornøyd med resultatet. Den tredelte *Satyr og dansende faun* i 11. etasje ble opprinnelig tegnet med tre figurer. Nesjar syntes det ble for trangt og droppet den ene:

«– Hva er dette, spurte Picasso, hvorfor har du gjort det slik?» Jeg svarte at det ble bedre på den måten. «Hm. Javel,» sa Picasso etter å ha sett på det et øyeblikk, forteller Nesjar.

Alle veggene ble godkjent av mesteren med en påtegning «Oui», og signatur på fotografiene.

PEDERSEN

– Picassos arbeid skulle gjøres i all hemmelighet inntil det var ferdig og godkjent. Vi brukte Pedersen som dekknavn for Picasso, minnes Nesjar. Så en dag sprakk nyheten. Viksjø hadde fortalt det til Dagbladet hvor han kjente noen. Telefonene

ringte fra hele verden med spørsmål om hva som skjedde.

– Viksjø ville ikke ha noen pressekonferanse. Det var forsåvidt typisk at han håndterte dette som sitt eget. Jaqueline (Picassos kone red.anm.) leste nyheten om at det var ferdig i franske aviser og ringte. Vi hadde åpen linje og jeg kunne forsikre at alt var i orden, sier Nesjar.

MONUMENTALE FØLGER

Picasso hadde lenge ønsket å lage offentlige utsmykninger og kunst i monumentalformat. «Guernica» i olje og lerret var det nærmeste han kom før annen verdenskrig. Etter krigen utførte han veggmalier blant annet i Unesco-hovedkvarteret i Paris. Men med naturbetongen fikk han et materiale til å realisere sine planer om offentlig monumental friskulptur.

Nesjar kvier seg for å ta i bruk store ord når han blir spurt om arbeidet med regjeringsbygget fikk betydning for sitt eget arbeid og for Picassos.

– Jeg tror ikke den sandblåste betongen har hatt så stor betydning.

– Var ikke dette viktig for Picassos senere offentlige arbeider?

– Viktig og viktig, Nesjar drar beskjedent på svaret, vel vitende om sin egen rolle i realiseringen av Picassos monumental-kunst. Med erfaringene fra Høyblokka fortsatte samarbeidet blant annet i Barcelona, New York, Stockholm, Halmstad, Paris, Jerusalem og Y-blokka. Og han medgir til slutt et litt motstrebende og beskjedent: – Joda.

Regjeringsbygget ble reist i sosialdemokratiets glanstid. Med tilfældighetenes spill og målbevisste aktører ble bygget – Viksjøs treenighet – modernismens gjennombrudd i det offentlige liv, arkitektonisk og kunstnerisk. Det har satt internasjonale spor. Når man i dag kan vandre rundt Picassos store skulpturer i New York eller Paris, så var det arbeidet med regjeringsbygget i Oslo som var fødselshjelperen.

En stein på Toompea

En tilsynelatende ubetydelig gjenstand kan også bli et historisk monument og dermed et viktig kulturminne.

På Domkirkeberget like ved festningsmuren i Tallinn står en stein med datoen 20/8-1991 hugget inn.

Det er hvite og blå blomster rundt den, to av de tre fargene i Estlands flagg. Sort mangler, det finnes ikke så mange sorte blomster. Og så er det ingen gravstein, heller det motsatte.

Den er seiersmonumentet over de baltiske lands gjenerobring av selvstendigheten, og steinen deltok.

I januar 1991, da Sovjetunionen gjorde et siste forsøk på å lese mytteriloven for de tre baltiske nasjoner, ble soldater satt inn mot fjernsynstårnet i Litauens hovedstad Vilnius. 11 mennesker ble drept.

I Estland fryktet man noe av det samme. Så store steiner ble plassert

som sperringer i gaten på veien opp mot riksdagsbygningen, symbolet på estisk selvstendighet. Like overfor ligger den russisk-ortodokse katedralen, reist i 1905, et russisk maktsymbol.

Steinene ble liggende i mange år. Biler kunne kjøre slalåm mellom dem, men stridsvogner kunne ikke komme frem.

Dagen etter det mislykte kuppet mot den sovjetiske partisejeren Mikhail Gorbatsjov, 19. august 1991, tok Estland sin selvstendighet tilbake, 51 år etter den «frivillige» innlemmelsen i Sovjetunionen.

Men det var ikke begynnelsen. Den 23. august 1989, ti uker før Berlinmuren falt, dannet to millioner estere, latviere og litauere en kjede – fra det stedet hvor den gjenværende steinen står, helt til Vilnius. Det var 50-årsdagen for pakten mellom Hitler og Stalin, den som gjorde balterne til stormaktsbytte. To millioner er et høyt tall; de tre landene har under ni millioner mennesker til sammen.

20 meter fra steinen ligger et hus hvor dikteren Pusjkins oldefar bodde, en afrikaner som Peter den store tok med hjem fra en av sine reiser og gjorde til general. Han var gift med en kvinne som nedstammet fra en norsk adelsslekt.

Esterne har alltid regnet seg som et nordisk folk.

Foto: Aftenposten

Per Egil Hegge

Planetveien 12.
Foto: Byantikvaren i Oslo

Funkisperler for framtida

I desember fredar Riksantikvaren i samarbeid med byantikvaren i Oslo fire framifrå eksempel på moderisme og funksjonalisme.

Riksantikvaren meiner desse er gode eksempel på norsk arkitektur av internasjonalt kaliber.

AV SIMEN STRAND JØRGENSEN

Desse fredingane er også særskilte aktuelle i høve Arkitektens år, som Norske Arkitekters Landsforbund (NAL) har markert i 2011.

Planetveien 12 på Vettakollen i Oslo er ønskt freda av Byantikvaren i Oslo og er ein av dei mest spesielle privatheimane frå etterkrigstida. Huset inngår i ein fleirmannsbustad (Planetveien 10–14) som vart teikna av arkitektane Arne Korsmo og Christian Norberg-Schulz. Da bustaden stod ferdig i 1954, flytta Korsmo og kona hans Grete Prytz sjølv inn i nummer 12, og ho budde i huset til ho døyde i 2010. Arkitektane bak Planetveien 12 var heile tida opptekne av at forma på huset skulle fylle ein funksjon. Innreiinga skulle gje maksimal fleksibilitet, blant anna hadde møbleringa i opphaldsrommet lause skumgummiputer som besøkjande kunne komponere etter behov. Nokre av dei kanskje mest kjende kunstnarane, arkitektane og designarane i norsk etterkrigstid

har teikna og laga eksteriør, interiør og ein stor del lausøyre spesielt for dette huset.

Villa Schreiner stod ferdig i 1963 og er teikna av ein av dei verkeleg store arkitektane våre, Sverre Fehn. Fehn gjekk i lære hjå Arne Korsmo, og arbeida hans ber preg av dette. Villa Schreiner er ein av dei fremste eksempla på modernismen og fornyinga av trearkitekturen i etterkrigstida.

– Alle berande konstruksjonar er haldne utanfor veggene. Det gjer at hjørna kan

Villa Stenersen.
Foto: Mette Eggen © Riksantikvaren

Villa Schreiner
Foto: Linda Veiby © Riksantikvaren

opnast heilt, slik at ein i praksis sit ute på terrassen når ein sit inne i stoga, fortel noverande eigar av huset, arkitekt Stein Halvorsen. Dette gjer at huset, saman med mange andre av dei skandinaviske husa fra 60-talet, minner om japansk arkitektur. Samstundes følgjer Villa Schreiner det japanske idealet med at arkitektur og natur heng saman. Villaen har vakker utsikt og ligg nesten nedseinka i terrenget i skogen ved Nordberg i Oslo, heilt på grensa til Nordmarka.

Villa Stenersen er eit av Noregs fremste eksempel på internasjonal modernisme. Huset på Vinderen i Oslo er teikna av Arne Korsmo på oppdrag frå finansmannen, kunstsamlaren og forfattaren Rolf Stenersen og familien hans. Huset skulle vere både bustad og huse den store kunstsamlinga. På denne tida var Korsmo ein av dei verkeleg store arkitektane innanfor funksjonalismen, og huset ber preg av dette. Blant anna teikna Korsmo ein garasje som følgjer svingradiusen på bilen. Stenersen var nemleg veldig oppteken av bilar, men han var ein elendig sjåfør. Han kunne ikkje ryggje, så han ville ha ein garasje der han kunne køyre rett inn og rett ut att på den andre sida. I 1974 gav Rolf Stenersen huset i gåve til staten. ■

«Urnesstilens kyrkje»

Med *Urnesstilens kirke* er det siste bandet om puslespelet Urnes stavkyrkje no gitt ut. Det har vore tre kyrkjer på Urnes før den som står der i dag. Forfattar er den danske arkitekten og arkeologen Knud J. Krogh.

AV LEIF ANKER

Saman med Kristian Bjerknes og Håkon Christie har Knud J. Krogh vore med på undersøkingane på Urnes heilt frå 1960-åra. Med denne boka blir det også sett sluttstrek for Norske Minnesmerkers Fond, og det er heilt på sin plass at det blei med to band om Urnes stavkyrkje. Det første bandet er skriva av Håkon Christie, og kom også ut på Pax Forlag.

Ei eldre før den noverande

Boka *Urnesstilens kirke* beskriv og dokumenterer dei delane frå ei eldre stavkyrkje på Urnes som er brukte opp att. Saman med domkyrkja i Trondheim er dette den viktigaste bygningen frå mellomalderen i Noreg, og utan tvil den viktigaste i internasjonal samanheng. Urnes stavkyrkje er eit nøkkelmonument i den rette tydinga

av ordet. Boka er i norsk samanheng noko så sjeldan som ein vitskapeleg dokumentasjon av ein bygning som ikkje lenger finst. Planke for planke blir presentert på millimeterpapir med fargelegging av merke etter verktøy, dekor, bruksspor og seinare endringar. Slik set Krogh delar og spor saman til eit bilete av det forsvunne byggverket så langt han meiner å ha dekning for det.

Den tredje på staden

Vi får sjå eit bilete der den førre kyrkja – Urnesstilen si kyrkje – er den tredje på staden og der heile konstruksjonen var fundamentert oppå bakken. Det var mest

Fotograf: Vibeke Krogh

sannsynleg ei enkel rektangulær kyrkje med eit smalare kvadratisk eller rektangulært kor. Denne stavkyrkja er bygd ikkje lenge etter 1069, men det er enno ikkje klarlagt kor mange år seinare. Ei samanhengjande biletfri se frå hjørnestav til hjørnestav i vestfronten av kyrkja var krona med utskorne gavlfelt i vest og i aust. *Urnesstilens kirke* viser at det på Urnes ikkje er spor etter ei rett, gradvis utviklingslinje i stavkyrkjearkitekturen frå dei enkle jordgravne trekyrkjene og fram til dei bevarte midtromskyrkjene. Det følgjer også av dette at funna på Urnes avkreftar dei postulerte utviklingslinjene frå midtromskyrkjene attende til «gudehov» eller byggverk for før-kristen kult, bygg ein så langt ikkje har noko prov for.

Med *Urnesstilens kirke* er ei rekkje heilt sentrale forhold knytte til dei delane på Urnes som er brukte opp att, klarlagt og dokumentert til glede for alle som er interesserte i stavkyrkjer og bygningsarkeologi. Framtidig forskning kan ta utgangspunkt i faktiske forhold som ein kan etterprøve. Dette er avgjerande for vår forståing av den forsvunne kyrkja og gjennom det for heilt sentrale spørsmål om opphavet til stavkyrkjene. ■

I Olav Duuns rike

– Det er viktig at vi tek godt vare på dette fiskeværet som ei kjelde til kunnskap om utnytting av ressursane i havet og i naturen i tidlegare tider.

Dette sa miljø- og utviklingsminister Erik Solheim då han møtte folk på markeringa av kulturmiljøfredinga av Sør-Gjæslingan.

Det var første gongen miljø- og utviklingsministeren besøkte fiskeværet då han var med på fredingsmarkeringa i sommar. Sør-Gjæslingan i Vikna kommune i Nord-Trøndelag er det første fiskeværet som blir freda som kulturmiljø.

Fest

Etter å ha overnatta i den restaurerte «Værierboligen» tok Solheim seg god tid til

å snakke med folk som ein gong hadde vore fastbuande på øyane. Utanfor Fiskarheimen var det arrangert folkefest med flagg, keyboard, sild og skuffkake. Skodespelaren Hildegunn Eggen fanga også publikum då ho las om livet på øyane i *Mennesket og maktene* av Olav Duun.

5000 fiskarar

I si tid var Sør-Gjæslingan eit av dei største og viktigaste fiskeværa sør for Lofoten. I høgsesongen for skreifisket var opp mot 5000 fiskarar samla på Gjæslingan. Fram til 1978 var dette eit levende fiskevær, men fråflyttinga skaut fart då væreigaren gjekk konkurs og skolen blei lagt ned.

Kulturmiljøet omfattar rorbuer, fiske-mottak, salteri, trandamperi, forsamlingshus, skole, bryggjer, moloar, rekkjer av fiske-

Erik Solheim utanfor Fiskarheimen i fiskeværet Sør-Gjæslingan under markeringa av kulturmiljøfredinga. Foto: Elisabet Haveraaen, Miljøverndepartementet.

hjellar og væreigarbustaden. Historiske spor i kulturlandskapet fortel oss om korleis folk opp gjennom tidene har utnytta ressursane i havet og på landjorda under heilt marginale vilkår. ■ (SIT)

Sjeldant våningshus freda

Riksantikvaren har freda våningshuset i Svartediksvæien 7 i Bergen. Huset var opphavleg hovudbygning på Kalvedalen gard og representerer det bynære jordbruket som låg utanfor bygrensa til Bergen fram til 1915. Hovudbygningen er sjeldan autentisk og har planløyning og detaljar frå 1700- og 1800-talet. Det godt bevarte våningshuset gjer eigedommen kulturhistorisk verdifull. Den vesle hagen som høyrer til huset, vart òg freda. Hagen med mura terrassar, stakitt, heller og plantar skal bevarast som eit typisk eksempel på ein tradisjonell bergensk byhage. ■ (SSJ)

Eit spesielt særtrekk ved huset er den høge underetasjen som er i pussa gråsteinsmur, og med innreidde bustadrom. Denne byggeskikken er sjeldan.

Foto: Monica Rusten©Riksantikvaren

▲ Vik i Sogn kan illustrere landskapsutfordringar i kommuneplanlegginga. Korleis skal tettstaden vekse – utover i jordbrukslandskapet eller oppover i liene? Spreidd eller konsentrert? Korleis forvalte dei opne jordbruksareala? Korleis greie å halde oppe tettstaden sin kontakt med fjorden og samtidig få plass for nye næringsareal og vegar? Foto: Ragnhild Hoel © Riksantikvaren

Landskap i kommuneplan

Kva karakteriserer landskapet i kommunen vår? Kva for område er viktige å ta vare på? Korleis kan vi bruke landskapet som ein ressurs for utvikling og verdiskaping?

AV KRISTI VINDEDAL, RIKSANTIKVAREN

Landskapet er ein viktig del av «sjela» i ein kommune. Det er der liv blir levd, og det er derfor viktig for folk si oppleving av nærmiljøet sitt. All utbygging og arealbruk fører til endringar i landskapet. Planlegginga bør derfor vere basert på ei god forståing av korleis ulike tiltak vil verke inn på landskapet. Ein landskapsanalyse kan gi kommunen eit godt grunnlag for å vurdere korleis ein best kan ta vare på landskapet.

Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren har utarbeidd ein rettleiar om landskapsanalyse i kommuneplanen. Analysemetoden byggjer på ei heilskapleg forståing av landskapet der natur, kultur og det visuelle, og ikkje minst samspelet mellom desse, høyrer med. Metoden famnar alle landskap. Målet er å beskrive landska-

pet slik at det er gjenkjenneleg for innbyggjarane. Medverknad frå lokalbefolkninga kan bidra til å få til dette, og ein rår til at dette er ein del av metoden.

Rettleiaren går systematisk gjennom fem fasar: førebuing, beskriving, fastsetjing av landskapskarakter, verdisetjing og vurdering av konsekvens av utbyggingsområde. Ein landskapsanalyse er nyttig for kommunar som skal i gang med å rullere arealdelen i kommuneplanen, eller som ønskjer å skaffe seg eit betre grunnlag for forvaltninga av landskapet.

Rettleiaren *Metode for landskapsanalyse i kommuneplan* finn du på [www.riksantikvaren.no/Publikasjoner/Veiledere og håndbøker](http://www.riksantikvaren.no/Publikasjoner/Veiledere%20og%20h%C3%A5ndb%C3%B8ker) ■

Det vakre tegltaket

Ikkje utan grunn seier ein at taket er huset sin femte fasade. Riksantikvarens klare haldning er at ein i størst mogleg grad skal bruke om igjen gamal tegl, men dersom ein må byte, er det viktig å bruke tegl som er mest mogleg identisk med den opphavlege steinen i form, farge og stil. Riksantikvaren har kome med eit informasjonsark om vedlikehald av tegltak, serie nr 3.5.3 i Riksantikvarens informasjon om kulturminne. Du kan laste ned informasjonsarket ved å klikke deg inn på nettsidene våre under publikasjonar. ■ (GHA)

<http://www.riksantikvaren.no/filestore/3.5.3vedlikeholdavtegltak.pdf>

Foto: Arve Kjerheim © Riksantikvaren

Lensmannsgarden Tingvoll

Riksantikvaren har varsla start av fredingssak for lensmannsgarden Tingvoll i Stryn sentrum.

Varsalet gjeld freding av to bygningar og områdefreding av hagen. Ei framtidig freding skal sikre vern av arkitektoniske kvalitetar og fri arrondering av Tingvoll, som døme på ein eigedom frå norsk rettshistorie.

Huset med tilhøyrande fjøs har intakt lensmannskontor og fengsel i kjellaren. Hovudhuset er oppført i særse sein sveitserstil (frå 1932) med jugend-detaljar som òg er lite tidstypisk for 1930-åra. Lensmannsgarden vart teikna av arkitekt Jon Os. Bygningen var politistasjon for Stryn frå 1932 til 1960. Under andre verdskrigen fekk trapperommet i hovudbygningen eit usynleg rom for radiosendar. Stryn hadde garnisonsleir for tyske soldatar, og det var knytta stor risiko til å ha slike apparat i løyndom i ein offentleg bygning. ■ (KS)

Tingvoll: Lensmannsgard med intakt fengselselle, lensmannskontor og, i løyndom, eit eige rom for radiosendar under andre verdskrigen.
Foto: Harald Vartdal, © Fjordingen

Arkiv på flyttefot

Kvalsund kirke. Tegnet av Christian Thams i 1892.

Det unike historiske arkivet til Riksantikvaren skal bli digitalisert og overlevert Riksarkivet. Ein kilometer saksmapper skal avleverast for digitalisering og oppbevaring.

– Det er første gongen vi går inn i eit prosjekt som inneber at heile arkivet til ein etat, både gamle, historiske og dagens dokument, blir digitaliserte, sa riksarkivar Ivar Fønnes da han undertekna avtalen med Jørn Holme tidlegare i år.

– Vi overlét materialet i trygge hender og er glade for at vi får den beste kompetansen i landet til arbeidet med digitaliseringa, sa riksantikvar Holme.

Arkivet til Riksantikvaren er eit einestående historisk arkiv med samla historie om norske kulturminne heilt frå 1830-åra. Arkivet inneheld brev, dokument, bilete og teikningar, sortert på kulturminne. Her kan ein finne historisk dokumentasjon av bygningar, kyrkjer, bruer, jernbaner, arkeologiske utgravingar, fartøy, kraftleidningar, parkar, vassdrag med meir. Digitaliseringa skal skje i perioden frå 2011 til 2015. ■ (SIT)

Gustav Helland

– funksarkitekt med art deco-vri

Kjent i samtiden som en av de beste funksarkitekter i Stavanger og Sandnes. I dag er Gustav Helland et ukjent navn for de fleste.

AV KAARE STANG

I 1930-årene var Gustav Helland en av de viktigste arkitektene i Stavanger, men hans røtter og arkitektoniske påvirkning kom fra andre steder. Han ble født i Nissedal i Telemark i 1879. Under oppveksten fikk faren nytt presteembete, og familien flyttet til Stavanger. Etter artium dro unge Gustav til Kristiania for å studere ved Den kongelige Tegneskole. Han fullførte ikke utdannelsen, men dro videre til Tyskland. Der studerte han ved Strelitz tekniske høyskole i Mecklenburg og på høyskolen i Dresden. Studieoppholdet gjorde at Helland senere ble påvirket av Bauhaus-bevegelsen.

ARBEIDET I TYSKLAND

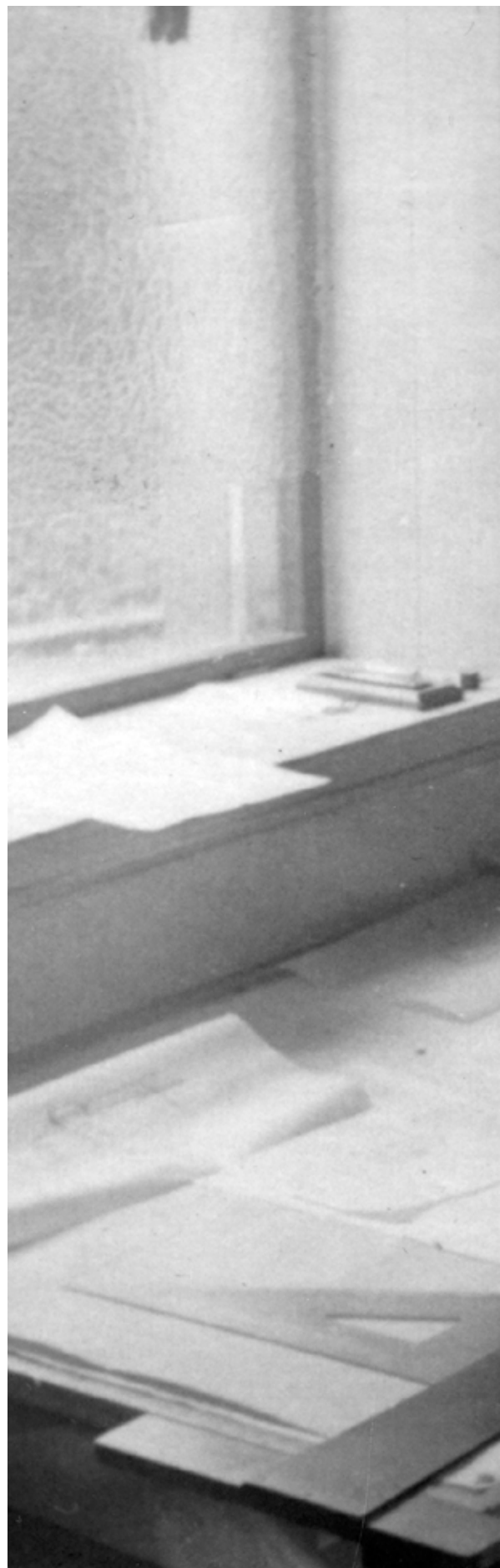
Ferdig utdannet i 1904 fikk han jobb i arkitektfirmaet Siemens Schukert i Berlin. Ved denne bedriften jobbet Helland i ti

år, men underveis også med et utviklingsprosjekt i England. Ved utbruddet av første verdenskrig i 1914 flyttet han til Norge og bosatte seg i foreldrenes hjemby.

I Stavanger tegnet Helland eneboliger i det fornemme villastrøket Eiganes. Boligene bar gjerne preg av nybarokk, oppført i mur med høye valmtak. Men han brukte også andre nyklassisistiske former. Ifølge kunsthistoriker Hild Sørby var en av hans sentrumsbygninger i Dronningens gate 48 i Stavanger «monumental og palassaktig, nesten i slekt med renessansens italienske villapalass, med sitt elegante tak og sin gedigne balustrade».

FUNKSJONALISMEN

Viktigere er likevel Gustav Hellelands betydning for funksjonalismens regionale gjennombrudd i Rogaland. Et sentralt eksempel er utformingen av Sandnes rådhus og kino fra 1938, som han tegnet

Gustav Helland på sitt kontor i Stavanger i 1944.
Fotograf: Lars Øglænd

Arkitektkontoret i 1944. Helland står i døren. Arkitekter ved tegnebord: Eilif Tonning (foran) og Lars Øglænd. Foto: Privat.

sammen med kollegaen Sverre Brandsberg Dahl.

Fasaden på rådhuset har rektangulære former i horisontale plan og viser påvirkning fra Bauhaus-bevegelsen. Den lange hovedveggen er brutt opp på elegant måte ved at inngangspartiet er adskilt med et smalt parti med trappehus. Denne vertikale delen krager utover hovedveggen og følger alle etasjenivåer. Kinoen har eget inngangsparti under en rettvinklet baldakin som følger gatehjørnet.

ART DECO

Innvendig er kinodelen utformet i art deco. Kinosalens veggflater har bølgende form som gjentas langs benkeradene. I 1930-årene ble stilarten brukt i ameri-

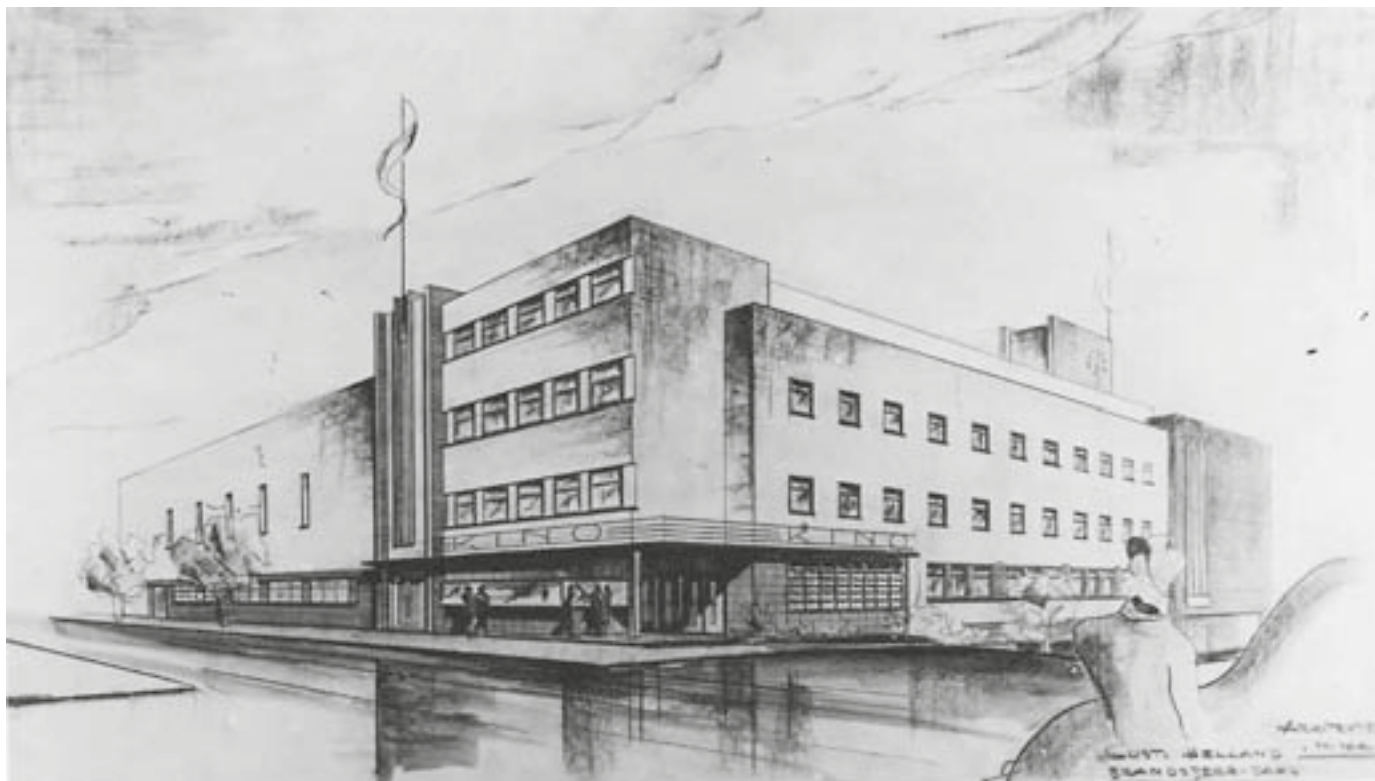
kansk filmscenografi, og mange kinobygg fikk preg av art deco. Det er dette Helland og Dahl refererer til når de bruker stilen i veggflater og lyssetting. Lamper med reflektorer som kastet lys mot taket, var vanlig i datidens kinoarkitektur. Et forbilde kan ha vært arkitekt Erich Mendelsohns utforming av Universum Kino i Berlin (1931), som hadde slike lysreflektorer.

STRENG MODERNIST

Fra 1938 og frem til sin død i 1958 fikk Helland mange offentlige oppdrag. Han tegnet to institusjoner for eldre i Stavanger. I 1938 utformet han fabrikkbygninger: Øglænd Sykkelfabrikk i Sandnes, en enkel funksisbygning med valmet tak, samt lagerbygning til Sandnes Ullvarefabrikk. Etter

krigen tegnet Helland flere hovedkirker. Sammen med arkitekt Endre Arneberg utførte han i 1950 Orre nye kirke. Kirken er utformet som langkirke med kirkeskip og tårn med pyramidal avslutning.

I Sola kirke (1955) er langskipet lagt lavt slik at det folder seg ut i terrenget, og med et lavt kirketårn. Det borglignende uttrykket vekker assosiasjoner til middelalderens byggekunst. Dette var neppe tilfeldig ettersom kirken ligger i nærheten av stedets middelalderkirke. Sola kirke viser hvordan Gustav Helland mestret mange arkitektoniske formspråk og bygningstyper – fra kinobygg i art deco til eneboliger som minnet om italienske renessansepalass. ■

Tegning, Sandnes Rådhus og Kino (1938), utført sammen med Sverre Brandsberg Dahl.

Art deco-interiør med bølgende flater, Sandnes kino (1938).
Ukjent fotograf

Kinosalens reflektorlamper ga fint lys i taket. Ukjent fotograf

KILDER:

Lars Erik Jaatun: «Sandnes Kino i våre hjerter»,
Sandnes historie og ættesogelag, Årbok nr 7

Hild Sørby og Mette Paavola: *Sandnesarkitektur*,
Fagbokforlaget 2011

Hild Sørby: «Funksjonalistisk arkitektur i Stavanger»,
Stavanger Museum Årbok 2001

Hild Sørby: «Bidrag til Stavangers arkitekturhistorie mellom
1850 og 1930», *Stavanger Museums Årbok 1973*

Kulturminner i is

Amundsens telt på Sydpolen har for lengst forsvunnet i isen. Kanskje dukker sydpolteltet opp en gang, der hvor iskanten møter havet. Antarktisen skjuler spor fra mange ekspedisjoner og forskningsaktiviteter.z

AV SUSAN BARR, FRAMMUSEET
OG SIGNE IHLEN TØNSBERG

Også «Framheim», som var utgangspunktet for nordmennenes framstøt mot Sydpolen for 100 år siden, har for lengst forsvunnet. «Norway Station», forskningsstasjonen, fra det tredje polaråret i 1957–58, har også isen tatt.

Opphopning av snø og is i Antarktis trykker det som er lagt igjen av ekspedisjoner ned. Etter hvert blir gjenstandene med i is-siget som beveger seg i retning havet, fra polpunktet. Skjulte kulturhistoriske minner kan dukke opp der hvor de store isfjellene brekker av i havkanten.

KULTURMINNENE BESKYTTES

I 1993 forsøkte Monica Kristensen å finne og hente Amundsens telt for å stille det ut under OL på Lillehammer året etter. Dette resulterte i en protest fordi flere heller ønsket å verne om det abstrakte bildet av teltet med vaiende flagg på Polpunktet enn å hente frem noen ødelagte tøybiter. Kulturminnekrefter, inkludert daværende riksantikvar Stephan Tschudi Madsen, engasjerte seg. Dette var kimen til at Norge i 2005 fikk vedtatt fredning

av teltet i det antarktiske traktatsystemet. I tillegg heter det at alle kulturminner, kjente og ennå ukjente, som kan antas å dateres fra før 1957, ikke skal forstyrres før deres eventuelle kulturminneverdier er fastslått og tatt hånd om.

ANTARKTIS, som er større enn hele Vest-Europa, er dekket av en gjennomsnittlig 2000 meter tykk iskappe. Dronning Maud Land er omkring seks ganger så stort som Norge. Ved kysten er temperaturen midtvinters nede i minus 60 grader, og i lange perioder er det høye vindstyrker. Sommerstid er det få steder der temperaturen kommer opp i null grader. Om vinteren omgir havisen Antarktis i mange hundre kilometers bredde. En isbarriere danner kystlinjen rundt store deler av kontinentet. Isbarrieren er ytterkanten av en 100 kilometer bred flytende isbre (Isshel-fen), som stor sett er 300–400 meter tykk og ender i en 30 meter høy loddrett vegg.

NORWAY STATION

I det tredje polaråret, også kalt det Internasjonale geofysiske året 1957–58, opprettet Norge en overvintringsstasjon i Dronning Maud Land. I tre år fram til 1960 holdt 14 nordmenn til her. Programmet omfattet meteorologiske, glasiologiske, geologiske og topografiske undersøkelser.

Kamp

Den 14. desember 1911 sto fem nordmenn på jordaksens sydlige ende, plantet det norske flagg og ga området navnet etter kong Haakon VII.

AV SUSAN BARR, FRAMMUSEET
OG SIGNE IHLEN TØNSBERG

en om Sydpolen

Roald Amundsen og hans menn hadde tilbakelagt 150 mil på 53 dager. Et lite reservetelt ble stående igjen etter nordmennene, med ett brev til Robert Falcon Scott og ett til kong Haakon. Brevet til den norske kongen fikk Scott beskjed om å ta med, i tilfelle nordmennene ikke skulle komme tilbake til sin hovedleir, Framheim.

MØTTE NORSK TELT

Nesten en måned senere, den 18. januar 1912, ankom Scott og hans menn Sydpolpunktet. Synet av det spisse, lille norske teltet fortalte britene at de hadde tapt. Samme dag var Amundsens gruppe kun åtte dager fra hovedleiren i

Hvalbukta på sin tilbaketur.

Britene hadde gått mye av veien til fots og trukket sledene selv. Scotts ponnier hadde frosset og slitt seg i hjel, og motorsledene han hadde satset på, viste seg å være ubrukelige. Medbrakte ski og hunder ble også benyttet. Hundenes egnethet overrasket Scott, men han hadde ikke forberedt og beregnet at de skulle trekke mer enn inn til foten av Beardmorebreen. Skriftlige kilder forteller at engelskmennene fikk 1000 kalorier for lite per dag per mann mens de gikk.

– fredag 16. mars eller lørdag 17. Har mistet styring på datoene, men tror den siste er riktig. ... Vi fryser under marsj nå,

og til alle tider unntatt ved måltidene. I går måtte vi holde oss i teltet under en snøstorm, og i dag går det fryktelig tregt. ... Dagbøker osv. og de geologiske prøvene ble tatt med på Wilsons henstilling, og vil bli funnet sammen med oss på sleden, skriver Scott i sin dagbok.

29. MARS ... DET ER JO TRIST, MEN JEG TROR IKKE JEG KAN SKRIVE MER.

Året etter, i november 1913, ble britene funnet av kamerater, blant dem nordmannen Tryggve Gran. Scott og hans menn var bare 17 kilometer fra det siste depotet før hovedleiren. Scott etterlot seg en fylldig beretning om den heroiske innsatsen hans menn hadde ytt under framstøtet.

Britene var utslitte og underernærte da de ble møtt av Amundsens telt på Sydpolen. I siste framstøt mot polpunktet var foruten Robert Falcon Scott, Lawrence Oates, Edward Adrian Wilson, Henry Robertson Bowers og Edgar Evans. Foto: H. Bowers/Nasjonallbiblioteket

Framheim med hundene i 1911. Da Fram seilte fra Norge, var det 97 hunder på dekk. Før de ankom Hvalbukta, var antallet økt til 116. Foto: Amundsens sydpolekspedisjon / Nasjonalbiblioteket

DEKKOPERASJON

Allerede i 1909, den 13. september, hadde Scott lansert sine planer om å nå Sydpolen.

Samme dag møtte Roald Amundsen broren Leon og startet arbeidet med tidenes største polare dekkoperasjon.

– Stille og rolig måtte alt forberedes, skrev Amundsen senere i sin bok.

Kampen om å komme først til Sydpolen skulle bli en av de råeste i vår polarhistorie. Samtidig som Scott og hans britiske ekspedisjon hadde satt kursen sydover, trodde hele verden at Amundsen var på vei mot Nordpolen. Fridtjof Nansen hadde bifalt Amundsen å bruke Fram.

– TILLATER MEG Å INFORMERE.....

Først da Fram hadde forlatt Madeira på vei sørover, sendte Roald Amundsen

telegram til Scott med følgende setning;

«Tillater meg å informere om at Fram går til Antarktis. Amundsen»

En hel verden skulle få vite at den norske polarfareren hadde samme mål som den britiske polarhelten Robert Falcon Scott.

Kappløpet var i gang.

KORTESTE VEI

I begynnelsen av januar 1911 kom både den britiske og den norske ekspedisjonen fram til Antarktis. Scott etablerte seg på Rossøya i McMurdo-bukta og Amundsen i Hvalbukta. Stedene ligger på hver sin side av Rosshavet.

Amundsen la sin hovedleir Framheim inne på selve isen, fire kilometer fra havkanten. Scott la sin leir tryggere på tørt land ved sjøen. Fra Fram-

heim var det 110 kilometer kortere inn til polpunktet enn fra Scotts base. Fra Hvalbukta gikk Amundsen og hans menn rett syd over den store isbarrieren, oppover Axel Heiberg-breen og innover polplataet. Dype bresprekker og sterk vind var blant hindringene underveis.

FERDIGHUS

Overvintringshuset Framheim ble først bygget på Amundsens eiendom på Svartskog ved Bunnefjorden ved Oslo. Deretter ble huset demontert for å bli fraktet ombord på Fram i sine enkelte deler. Huset hadde to rom. Veggene målte åtte ganger fire meter og besto av planker med luft mellom lagene. Loftet tjente som lager for proviant og utstyr.

På Framheim tjente også 14 telt som oppholdssted for hunder og proviant.

Foto: Amundsens sydpolekspedisjon / Nasjonalbiblioteket

Nedsnødd Framheim i måneskinn i april 1911. Håndkolorert.

Foto: Amundsens sydpolekspedisjon / Nasjonalbiblioteket

Roald Amundsen og seilmaker Martin Rønne under solseilet om bord i Fram. Underveis sydde og endret Rønne på det meste av telt, klær og skotøy. Det var han som sydde teltet som ble stående igjen på polen. Seilmakeren skriver i dagboken at han sparket bort hundene med den ene foten, og trakk på symaskinpedalen med den andre.

Foto: Amundsens sydpolekspedisjon / Nasjonalbiblioteket

HUNDENE – EN SUKSESS

Da nordmennene returnerte til Framheim etter 99 dager, var det 11 hunder igjen av opprinnelig 52. Vel og merke de 52 som var plukket ut og egnet seg til polferden.

Ifølge Amundsen lyktes nordmen-

nene fordi de satset på å bruke hunder. Amundsen hadde valgt å få hundene fra Grønland. De trakk sledene og tjente som mat, både for mennene og hverandre. Hvis hundene falt ned i de dype bresprekkene i Antarktis, ble de dratt opp etter selen. På

tilbaketuren fra polen kunne mennene til tider bruke seil på hundesledene. Amundsen hadde vinden i ryggen. ■

Fru Klausens havrekjeks

I et brev fra 1925 takker Roald Amundsen Esther Klausen som har sendt ham en hel boks med havrekjeks til jul.

Til sammen laget hun 50 kilo kjeks, eller 7500 stykker, til bruk på Amundsens ekspedisjoner. Om de spiste hennes kjeks på Sydpolen, vet vi ikke. Men det ble sagt at ekspedisjonsdeltakerne «kunne arbeide så meget lenger» med fru Klausens kjeks!

500 gr havregryn
500 gr smør
100 gr sukker
6 toppede store teskjeer bakepulver
5 dl kald melk
500 gr hvetemel

Smelt smør og sukker, bland i melken, hell over grynene, og la det stå natten over. Bland i bakepulver med litt mel og kna dette i. Resten av melet brukes til utkjevling. Ikke kjevl for tynt, og stek kjeksene ved svak varme. De blir meget sprø!

KILDER:

Roald Amundsen, *Tidenes polfarer*, av Susan Barr, J. M. Stenersens Forlag A.S. Oslo 2005

Norsk Polarinstitutt 50 år i statens tjeneste, Norsk Polarinstitutt, Harald Lyche & co. A. s, 1978

Robert F. Scott. *Den siste reisen. Kaptein R.F. Scotts dagbok*, Kagge forlag 2004

Royal Bakebok fra 1929.

Norges første kvinnelige arkeolog

– Si meg, frøken Meyer, mener De dette alvorlig?

Professor Brøgger ved Oldsaks-samlingen i Oslo stilte Eva Nissen Meyer spørsmålet ved studiestart. I 1933 skulle hun bli landets første kvinne som tok magistergraden i nordisk arkeologi. Hennes lange virke skulle bli på Vestlandet, ofte i vitenskapelig samarbeid med ektefellen Per Fett. Der Per ville ha oversikt, grov Eva seg ned i dybden.

AV INGER KARLBERG, BUSKERUD
FYLKESKOMMUNE

Eve Nissen Meyer vokste opp i Bergen, tok artium på Lillehammer og kom til Oslo som student. Likevel hadde hun professor Haakon Shetelig ved Bergens Museum som nærmeste veileder, fordi studiet formelt måtte tas ved Universitetet i Oslo.

Arkeologisk feltarbeid ble ansett som upassende for kvinner, selv om dette var på en tid da arkeologen selv gjorde lite av det tunge gravearbeidet; innleid mannskap gjorde dette.

Dersom hun likevel skulle bestemme seg for yrket, ville det ikke være en jobb for henne fordi dette var de harde 30-årene. Frøken Meyer trosset professoren og framtidsutsiktene. I en alder av 23 år avla hun magistergraden i arkeologi med avhandlingen *Relieffspenner i Norden*.

Det hører med til historien at omkring 30 år senere ble en mannlig student som var langt på vei i sitt arkeologistudium, kalt inn på kontoret til professor Anders Hagen, og da lød det mer som en forferdelse, enn et spørsmål:

– Jeg har hørt at du har tenkt å gi deg, men kan du ikke fortsette. Vi er bekymret for fagets fremtid, da det er blitt så mange kvinner.

Paradoksalt hadde arkeologien nå utviklet seg til å omfatte tungt feltarbeid. Selv var Eva Fett lite opptatt av kjønnsdebatten og at hun var blitt en rollefigur. Hele livet var hun gjennom vitenskapelig, til fingerspissene.

FOLKEVANDRINGSTIDENS RELIEFFSPENNER

Med avhandlingen *Relieffspenner i Norden* og hovedvekt på spiral- og dyreornamentikk viste hun med en kronologisk plassering en evne til å se likheter og ulikheter i mønstre. Hun hadde også blikk for å se et fåtall kunstnere med deres tekniske finesser og særtrekk. I arkeologisk materiale er dette ofte svært vanskelig å få grep om. Svært interessant er hennes debatt omkring enkeltmannsarbeider, om industriell tilvirkning eller hvilken verdi kunstnerne og deres kunst kunne ha hatt i fortidssammenfunnet. Hun betegnet merovingertidens kvinner som bar og eide relieffspennene, som «the upper ten», og kunstneren selv en som ble skattet og satt pris på. Vi kan si det samme om Eva Fetts magistergrad.

MED NANSENFONDET TIL LISTA

Allerede sommeren 1932 var studentene Eva Nissen Meyer og Per Fett i Rogaland for en gjennomgripende kontroll av forekomster av helleristninger. Kartleggingsarbeidet var finansiert av Nansenfondet, og flere senere fagstørrelser deltok i arbeidet i Sør-Norge. Publikasjonen *Sydvestnorske Helleristninger, Rogaland og Lista* kom i 1941 i begge forfatternes navn. I hovedsak var dette en materialpublikasjon da tolkning av figurer og de større sammenhenger burde forventes til flere av landets helleristninger var publisert. Likevel må vi sakse noe fra kapitlet «Ristninger og vi», som gir et innblikk i selvkritikk i prosessen mot forståelse: «...

for påliteligheten av det han [enhver leser] leder av våre og andres publikasjoner, er for en vesentlig del avhengig av at han erkjenner den begrensede rekkevidde av gjengivelsen.»

Eva og Per påpeker viktigheten av å skille mellom hva vi *vet* og hva vi *tror*. Viten gjelder fakta om at de samme figurtypene finnes på personlige gjenstander som eksempelvis rakekniver (barberhøvel) og på gravheller fra bronsealder. Troen knytter seg til tolkning av dette som mytologisk, for eksempel bilder på religiøse seremonier, og at helleristningene kan ha en magisk plassering i landskapet. Om forholdet mellom primitivitet og ferdighet når det gjelder kunstnerisk kvalitet, tolker forskere alltid mye. Der kan Eva og Per Fetts rettesnor kanskje fortsatt være en tankevekker: «*Selv den primitiveste femtiåring har langt større erfaring enn selv den mest siviliserte tiåring*».

LIV OG VIRKE

Etter avlagt eksamen og bryllup med Per like før annen verdenskrig, ble Eva Fett hovedsakelig hjemme med fire barn fram til 1968. Det ble aldri en fast stilling for fru Fett ved Historisk museum i Bergen. Likevel kombinerte hun mesterlig sitt yrke med hjemmets oppgaver. Fra 1933 til 1978 produserte hun 121 rapporter, og i de mest aktive årene leverte hun i gjennomsnitt 24 feltarbeidsrapporter per år. I flere bygdebøker skrev hun forhistorie og knyttet på den måten fakta fra arkeologien opp mot samtidshistorien. Fra 1968 deltok hun ofte som sensor i eksamenskommissjoner. Hennes faglige styrke var innenfor bosetningshistorie og forhistorisk religion, begge basert på grundighet og en klar metodikk.

ANTROPOSOFISK VINKLING

Gjennom Eva Fetts utgangspunkt som antroposof var åndelige og materielle

For Eva Fett var vitenskapen kjønnsnøytral, så det er en smule paradoksalt når vi velger å ta henne frem i lyset som Norges første kvinnelige arkeolog. Hun var gift med Per Fett, sønnen til Harriet og riksantikvar Harry Fett.

Foto: privat

verdier vevet tett i hverandre. Denne pedagogiske retningen som Rudolf Steiner grunnla, ble en erkjennelsesvei og arbeidsmetode for å få sammenheng mellom det ytre og det åndelige. Dette ga henne mulighet til å bringe deler av den fysiske virkelighet opp mot et høyere og åndelig nivå. Prosessen er mer verdifull enn bare innholdet, og det er avgjørende med en kontinuerlig utvikling for den som studerer. I møte med arkeologien kan dette kanskje bli vanskelig da avstand til fortidens mennesker og deres åndelige kultur skal forstås gjennom de få fysiske sporene som er bevart. Der kunst og kultur møtes, ikke minst i helleristningene,

blir det viktig å ha en åpen, nysgjerrig og vitenskapelig innstilling til studiet. Eva Fett hadde dette. Dette preget hennes faglige inngang til ulike tema, og det ble hennes berikende bakteppe.

Eva Fetts magisteravhandling er blitt stående som en klassiker. Selv ble hun den doble kvinnelige pioner i norsk arkeologi i 1930-årene både som den første kvinnelige arkeologen og som den første norske kvinne som forsket på helleristninger. Hun satte fokus på kunstens formspråk enten det var i berg eller metall. Eva Fett fastholdt viktigheten av den arkeologiske konteksten. ■

KILDER:

Samtaler med Tryggve Fett, sønn av Eva Fett Bergsvik, Knut Andreas: «Eva og Per Fett – to veteraner i vestnorsk arkeologi», i ARKEO nr. 1, 1988.

Fett, Eva Nissen, 1972: *Førhistorisk tid*, Særtrykk av Kvinnerad bygdesoga. Bergen.

Fett, Eva og Per, 1941: *Sydvestnorske helleristninger*. Rogaland og Lista. Stavanger Museum.

Mandt, Gro, 2003: «Minneord om Eva Nissen Fett», i *Årbok for Bergen Museum*.

Meyer, Eva Nissen, 1934: *Relieffspenner i Norden*, Bergens Museums Årbok, Historisk-antikvarisk rekke nr. 4.

Beskyttende mur på toppen av middelalderkjernen er laget som to skift med tegl i murskallene og bruddstein med islag av tegl i kjernen. Målsetningen er at toppavdekningen skal vise kistemurens oppbygning samtidig som den danner et slitasjesjikt over originalt murverk. Foto C. S. Engebretsen ©Riksantikvaren.

Miljø- og utviklingsminister Erik Solheim avduker klostermodellene ved åpningen.

Foto Karin Axelsen ©Riksantikvaren

Den ene bronsemodellen viser ruinen slik ruinen framstår i dag, med tre rom i kjelleren på bispegården. Den andre forestiller bygningsmassen slik den kan ha sett omkring 1350. Trygve Fosnæs og Terje Berner har laget modellene.

Foto av Harald Ibenholdt ©Riksantikvaren.

Olavsklosteret gjenåpnet for publikum

Olavsklosteret og Bispegården i Gamlebyen er i dag – sammen med Gamle Aker kirke – Oslos eldste bygningsanlegg med bevarte rom. Med en brukstid på 800 år er anleggets historiske kontinuitet uvanlig i Norge. Nylig ble klosterruinen gjenåpnet for publikum etter fem år med ruinkonservering.

AV CATHRINE STANGEBYE ENGBRETSSEN,
RIKSANTIKVAREN

Miljø- og utviklingsminister Erik Solheim sto for åpningen og avduket nye bronsemodeller av klosteranlegget. Foruten dagens dominikanerbrødre i Oslo var også biskop Ole Christian Kvarme, riksantikvar Jørn Holme, direktør for Kulturetaten i Oslo, Gro Balas og byantikvar Janne Wilberg tilstede. Oslo kommune Kulturetaten er grunneier og var tiltakshaver for istandsettingen.

Klosterruinene var nedbrutte og del-

vis gjengrodde da ruinkonservering ble igangsatt høsten 2007.

KONSERVERING

Klosteret er bygget med solide *kistemurer*, der et ytre og et indre murskall er utført i murstein, eller naturstein. Murkjernen består av en blanding av kalkmørtel, knust tegl og småstein. Uten overdekning er slike ruinmurer svært utsatt for forvitring. I Olavsklosteret er det valgt en løsning med tegl som både beskytter og viser hvordan muren er konstruert.

VERN OG FORMIDLING

Samarbeid og spleiselag mellom Kulturetaten, Byantikvaren og Riksantikvaren har sørget for et godt resultat.

En vellykket ruinbevaring er også avhengig av lokal forankring og forståelse for kulturminnevern og kulturminnens betydning. Siden en ruin er en ødelagt eller forfalt bygning, eller anlegg, er den ikke umiddelbart lett for alle å forstå. Formidling er nødvendig, ikke bare om bygningshistorie, form og struktur på anlegget, men også om livet som utspilte seg i, og omkring murene. Et av de viktigste formidlingsgrepene i ruinen av Olavsklosteret er de støpte modellene av klosteret både som ruin – og i en fortolkning av hvordan det en gang kan ha sett ut.

Kulturetaten ved Oslo Ladegård har omvisninger i Olavsklosteret og Middelalderbyen Oslo hele sommerhalvåret. ■

Fra dominikanerkonvent til bispegård

Olavsklosteret lå i hjertet av middelalderens geistlige sentrum i Oslo.

AV CATHRINE S. ENGBRETSSEN, RIKSANTIKVAREN

Formelt sett er det ikke riktig å snakke om munk og kloster i forbindelse med dominikanere, da de omtalte seg selv som *fratres* – brødre – og bygningsanleggene deres ble kalt *konvent*, eller bare *hus*. Navnet *Olavsklosteret* er imidlertid godt innarbeidet.

Anlegget har vært i sammenhengende og skiftende bruk fra tidlig på 1200-tallet og frem til i dag, først som kirke, dominikanerkonvent frem til reformasjonen, senere katedralskole, ladegård og bispe-residens. Østfløyens nedre etasje inngår i den nåværende bispebolig fra 1880.

I BISKOPENS HAGE

I lang tid var det ingen som visste at deler av et kloster skjulte seg i Bispegårdens murer og under den store hagen. Ikke før i 1865, da antikvar Nicolay Nicolay-sen foretok flere mindre utgravninger i biskopens hage, ble det fastslått at et klosteranlegg lå gjemt i kjelleren og under prydvikster. Trolig var Nicolaysens undersøkelser *den første middelalder- arkeologiske utgravningen* gjennomført i Norge. Siden er anlegget undersøkt i flere omganger med skiftende metoder og hensikter, men grunnen under Olavsklosteret inneholder stadig mange uløste spørsmål.

EN GAVE FRA KONGEN

En gang i første halvdel av 1200-tallet begynte kongemakten å reise en mektig bygning av stein like nord for St. Hallvardskatedralen. Det anlegget som trolig var påbegynt som et tårn, eller bolig

–1239: Den eldste Olavskirken
1239–1300: Dominikanerklosteret bygges
1300–1537: Dominikanernes tid
1546–1627: Bispebolig og katedralskole
1627–1705: Renaissance bispegård og ladegård
1705–1820: Barokkens bispegård
1820–1882: Empire og engelsk park
1882–2011: Historismeanlegget: Bispebolig og kulturminne

Bispegården og Minneparken på 1930-tallet, med Halvardskatedralen i forgrunnen. Den store ombyggingen av bispegården i 1882-83 ble utført i nygotisk stil, men den nye fløyen og tårnet i historismeanlegget er inspirert av renessansens Bispegård fra 1622-23. Foto: ©Riksantikvaren.

med kongen som byggherre, ble i stedet fullført i form av en kirke viet Sant Olav. Olavskirken og en stor tomt på nordsiden ble i 1239 gitt til Dominikanerordenen. På tomten bygget de sitt konvent etter det faste mønsteret for dominikanerhus med en hage i midten, omgitt av en kirke, sakristi, bibliotek, kapitelsal, vaskerom, spisesal, kjøkken, samtalerom, gjestehus og flere rom. Brødrene skulle ikke leve avsondret fra verden, men bevege seg blant folk, forkynne evangeliet, preke omvendelse og tigge til livets opphold.

TIGGERORDENEN FRA SPANIA

Dominikanerordenen var en av de mest kjente nye bevegelsene etablert omkring 1200 som forkynnte evangeliet og Kirkens lære ute blant folk. Ordenen ble grunnlagt av spanjolen Dominikus Guzman i 1216, og i løpet av få år spredte den seg utover store deler av Europa.

FØRSTE RUINPARK

Arkitekt Gerhard Fischer (1890–1977) etablerte Minneparken. Den ble den første ruinparken i Norden. Parken ble åpnet i 1932 av riksantikvar Harry Fett (1875–1962). ■

Konventsegl for Dominikanerne i Oslo ca. 1230 – 1250 med den tronende Olav og konventbrødre i bønn. Rekonstruksjonstegning ved Harald Trætteberg 1976.

Kilder:

Ekroll, Øystein, 2011. Olavsklosterets historie i Olavsklosteret. Ruinkonservering 2007-2011, red. Cathrine Stangebye Engebretsen og Anne Olaisen. Kulturretaten, Oslo kommune.

Hommedal, Alf Tore, 1986. Olavsklostret i Oslo: bygningshistorikk, med datering av klosteranlegg og eldre bygningsdelar. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen

Lange, Chr. C.A. 1856, De norske Klosters Historie i Middelalderen. Christiania.

Nicolaysen, Nicolay, 1866. Om Udgravningen i det gamle Aaslo 1865. Illustreret Nyhedsblad 9-10-11, 1866. Christiania

Hallvard Trætteberg, 1977. Geistlige segl i Oslo bispedømme ca. 1200-1537. Det Norske videnskaps-akademi, Oslo.

Illustrasjon: ©Arkikon.

Filmen har allerede vakt sterk debatt. Fagfolk har kommet med kritikk til måten bygninger er framstilt på. I en neste versjon av den digitale filmen vil vi blant annet se at noen av bygningene er endret. Byantikvaren i Bergen forteller at det har vært 20 000 treff på filmen på YouTube.

Bergen i middelalderen

Digitalt

For første gang er flere av Bergens monumentale bygg fra middelalderen rekonstruert digitalt. Byantikvaren i Bergen har sammen med Riksantikvaren og Arkikon AS laget en film av byen slik den kan ha sett ut i 1350.

– Filmen formidler et forslag til hvordan Bergen kan ha sett ut på et gitt tidspunkt i middelalderen. Filmen er ikke en fasit, understreker arkeolog Heming Hagen hos Byantikvaren i Bergen.

Filmen viser Bergen bys struktur og bygningenes utforming basert på kilder, byggeskikk og resultater av utgravninger. Det har særlig vært fokusert på steinbygningene, som i dag enten er sterkt ombygget, revet, eller i ruiner.

Steinbygningene i filmen er plassert nøyaktig der hvor ruiner og middelal-

derbygninger er lokalisert i dag, og historisk korrekt topografisk. På den digitale filmen er flere av steinbygningene rekonstruert for første gang. ■ (SIT)

Sammenliknet med andre land i Europa har Norge svært få byggverk i stein fra middelalderen. Dette gjør det spesielt viktig å ta vare på dem vi har igjen. Med en ruin menes i vår sammenheng restene etter anlegg bygget av stein eller av tegl lagt i kalkmørtel, som er fra før reformasjonen (1537). Det er til sammen om lag 100 middelalderruiner i Norge.

Murertreff

Restaurering av ruiner krever bred kompetanse. Mest på murarbeid. Murerne som er engasjert i Riksantikvarens ruinprosjekt, er alle spesialister på kalk, mur og mørtel.

AV INGER-MARIE AICHER OLSRUD, RIKSANTIKVAREN

Å konservere ruiner er et smalt fagområde. Hvert annet år arrangerer Riksantikvaren seminar for murerne der de kan diskutere faglige oppgaver og dele erfaringer. I samarbeid med Bergen kommune ble det i år arrangert murertreff i Bergen. Mariakirken, Lyse kloster og Bergenhus sto på programmet for 50 deltakere. ■

Søylene på Lyse kloster. Klosteret ligger slik det har gjort siden etableringen i 1146 ved rennende vann i landlige omgivelser. Mye er borte, men ennå kan vi oppleve hele klosteranlegget der de ulike rommene ute og inne lar seg gjenkjenne. Lyse kloster står foran omfattende restaureringsarbeid, men vil fortsatt være åpent for besøkende. Foto: Cathrine Stangebye Engebretsen © Riksantikvaren

Konstantinos Langhelle fra Bergen kirke- liggelandsråd fyller flytende kalkmørtel i veggene i murene i Mariakirken. Metoden er relativt ny i Norge. Foto: Cathrine Stangebye Engebretsen © Riksantikvaren

I Mariakirken pågår omfattende restaurering med bruk av avanserte metoder. Professor Hans Emil Lidén forteller om kirkens arkitekturhistorie, som de pågående restaureringsarbeidene gir en unik anledning til å studere. Foto: Cathrine Stangebye Engebretsen © Riksantikvaren

Riksantikvarens ruinprosjekt

startet i 2006. Innen 2020 skal et utvalg av ruinene være satt i stand og gjort tilgjengelig for besøkende. I tillegg skal arbeidet med Ruinprosjektet føre til at både kompetanse og øvrige ressurser holder ved like anleggene. Hovedtyngden av innsatsen i Ruinprosjektet legges i selve restaureringsarbeidet, men sentralt i arbeidet står også dokumentasjon, tilstandsvurdering, konservering, informasjon og formidling.

Fundamentene ble funnet langt nede i bakken.

– Selv om det er langt igjen, er det synlig at vi har tatt et grep. Forhåpentligvis er det nytt tak på Røhnegården før vinteren, sier Svein Ørsnes.

Berget i 12. time

Hamar fant redningsmannen for byens eldste gård, Røhnegården fra 1851. Bakgårdene var i sterkt forfall, men Svein Ørsnes så potensialet og bretta opp ermene. Sammen med Kirsti Hougen åpnet han også kafeen «Tante Gerda».

TEKST OG FOTO: ANNE MARIE STENMARK,
HAMAR KOMMUNE

Røhnegården er en toetasjers bygning. Trebygningen som ligger i bykjernen, har vært kontinuerlig utleid. Bakgården fra 1851 og tilbygget fra 1864 har stått og forfalt. Her har det vært pakkboder, sovesal og festsal. I gården var det også stall

med høyloft og fjøs med møkkakjeller. Da befolkningen økte, ble festsalen for liten, og ny virksomhet, transformasjon ville vi sagt i dag, fant sted over tid. Salen ble bygget om til systue. I 60 år fram til 1970 fikk folk sydd det ene og det andre. Til og med brudekjoler. Noen gamle menn forteller at de som visegutter henta isblokker til byens første kjølerom.

KREATIVE IDIOTER

I 1990-årene kom en gruppe som kalte seg «Kreative idioter» for å redde gården. De ville ha med ungdom og aktivisere lokalene med kunst og musikk.

Da de fikk opprettet en kommunal stilling, forsvant de kreative sjelene og arbeidet ble avsluttet. Hougen og Ørsnes fant ut at gården var regulert til spesialområde for bevaring. Hedmark fylkeskommune har bevilget midler til rehabilitering.

Dugnader ble organisert, arkitekt og konsulenter engasjert, og kommunen støttet opp. ■

Foto: Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter

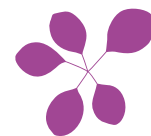
Krigsveteran 100 år

– «Hestmanden» er viktig og unik av mange årsaker. Som museumsskip og minnesmerke over krigsseglaranes innsats gjennom to verdenskriger vil Hestmanden bli ein viktig formidlar av vår krigshistorie til stadig nye generasjonar, sa riksantikvar Jørn Holme ved 100-årsmarkeringa.

På 100-årsdagen, 23. september, vart det nyrestaurerte skipet «Hestmanden» teke ut av dokken på Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter i Kristiansand. «Hestmanden» er i dag det einaste skipet som er att frå Nortrashipflåten og dermed eit av våre viktigaste maritime kulturminne.

Skipet vart opphavleg bygd ved Laxevaags Maskin- & Jernskipsbyggeri i Bergen og har vore ein trufast slitar i norsk kystfart, aktør i fleire hevings- og bergingsprosjekt. Dei siste 45 åra har «Hestmanden» anten lege i opplag eller vore under restaurering ■ (SSJ).

Åpne Mjøsgårder

Storgårdene rundt Mjøsa slår dørene opp og ønsker velkommen inn. Ballsaler, driftsbygninger og hageanlegg vitner om storhus- holdning og fordums prakt.

AV ELISABETH SEIP, HEDMARK FYLKESKOMMUNE

For andre året på rad jobber 15 mjøsgårder på lag om å gi folk opplevelser med gardshistorie, restaurerte hageanlegg, levende gardstun, designklær og salg av eple- og solbærsaft. Mat lages etter gamle oppskrifter og med lokale råvarer. Overnatting, dans på låven, landlivsbutikker, kafeer og husdyr er også en del av pakken. På gårdene feires både bryllup og konfirmasjon, men også møter og konferanser arrangeres. Bygningene er satt i stand etter antikvariske prinsipper.

FRA GÅRD TIL GÅRD ...

Sveinhaug gård i Ringsaker tilbyr «restaureringssafari» med fokus på gamle farger og stilhistorie. Byggeskikk og tundannelse forteller de om på Bryhni Søndre i Stange, og på Simenstad i Ringsaker kan du vandrest fra «fra sal til sal» og høre om restaureringen av kjøkkenet. I eplehagen på Lier gård i Veldre tilbys «litterært fotbad», og i Snilsberg familiepark kan dyrene fores og barna boltre seg. Flere av gårdene har mottatt Norsk kulturarvs kvalitetsmerke Olavsrosa.

I kjølvannet av «Åpne Mjøsgårder» har det dukket opp både butikk, restaurant, galleri og kafeer.

LINDEALLÉ

Kulturlandskapet rundt Mjøsa preges av utstrakte åkervidder, gårder med dominerende uthusbygninger, monumentale bolighus og ikke minst lange alléer. På Hoel gård på Nes fører Norges lengste lindeallé, med sine 1600 meter, fram til inngangen til den fredete hovedbygningen fra 1719. Låven har med sine 3000 kvadratmeter to klokketårn. På Hoel er det blitt både gardsmuseum og lysthus. Ved brygga legger «Skibladner» til.

HAUK AABEL OG BJØRNSON

Mat og litteratur står i fokus. I pensjonatet på Sveinhaug kan du sove i de samme rommene som Hauk Aabel og Bjørnstjerne Bjørnson en gang brukte. Pilegrimsleden går også forbi. Nærmeste nabo er Ringsaker kirke. På Simenstad satser de på temabaserte mat- og kulturopplevelser i ulike verneverdige bygninger. Gammel-

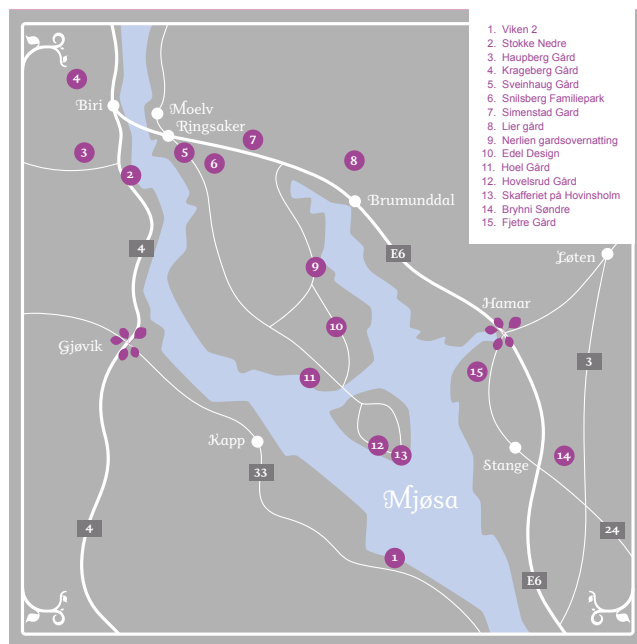
– Gamle skisser, beskrivelser og den detaljerte planen fra 1840-årene var utgangspunktet for den omfattende tilbakeføringen av hageanlegget på Hovelsrud. Eierne Marianne Olsson og Are Herrem brukte hennes tipoldefars strenge symmetriske plan for hagen. Foto: Elisabeth Seip, Hedmark fylkeskommune

dags dessertbord og brød med urter fra egen hage stekes i bakerovnen.

ANNO 1840

Hovelsrud ligger på Helgøya og har en storslått utsikt over Mjøsa og Totenlandet. I frukthagen er det plantet trær som var vanlige på 1800-tallet. Den store kjøkkenhagen er også tilbakeført. Grusgangene er kantet med rekker av røde og hvite rips, røde og gule stikkelsbær, bringebær, solbær og korinter. Selvfølgelig finnes også syrinlysthus, fontener og den sammenvokste nøttealléen. Totalt er det over 1000 meter med grusganger. De gamle rosene skal heller ikke glemmes. Tilskudd fra Norsk kulturminnefond og inspirasjon fra fylkeskommunens hageprosjekt har hatt betydning for tilbakeføringen. ■

Mer informasjon: www.mjosgardene.no

– Nå bruker vi mjøsgårdene som de engang var tenkt, – til selskaper i små og store formater», sier lederen for prosjektet, Ingeborg Sørheim. Her i hagedøra på Sveinhaug med gravhaugen bak.
Foto: Tore Lahn, Hedmark fylkeskommune

Med hagesakser, knivar og ungt pågangsmot gjer Unn Elisabeth, Hasna og Tone den småkronglete stigen opp til bygdeborga meir framkommeleg. – Vi er her av og til på fritida også, saman med foreldra våre. Da fortel vi om folka som bygde borga for lenge, lenge sidan slik at dei kunne forsvare seg mot fiendar.

«What did you learn in school today ...»

Fakta:

Unneberg skole adopterte tre kulturminne, ei bygdeborg og dei to steinsettingane kalla Brekkeringen og Møllers ring, etter avtale med fylkeskultursjefen i Vestfold i 1992.

Ein regntung dag i haust tok elevlar ved Unneberg skole i Sandefjord med seg fleire gjester, mellom dei riksantikvaren, ut på rydding. Kva skulle så ryddast? Jau – områda rundt sjølvaste bygdeborga og to gravplassar frå jernalderen.

TEKST OG FOTO: MARI METTE ERIKSEN

Unneberg skole har delteke og fått midlar gjennom prosjektet «Rydd eit kulturminne» i regi av Norsk Kulturarv.

Vi ynskjer at elevane skal sjå verdien av og ta vare på kulturminna dei har rett utanfor klasserommet. I fleire år har vi jobba med temaet og hatt stor glede av det, for vi ser at gjennom historia lærer elevane mangt om notida også, seier avdelingsleiar Hans Christian Nystad ved skolen. ■

Det er plass til skøyarstrekar innimellom. Fredrik og Andreas fortel at det er to vidt forskjellige ting å ha matte og vere ute for å rydde eit kulturminne. Men kva som er best, seier dei ingenting om.

Sporjakt og minnespel

Karmøy kommune tek opp att suksessen frå 2009 og set i gang Sporjakten på nytt. Sporjakten har sitt utspring i kommunen sin versjon av Den kulturelle skulesekken, Kulturskrinet. Kommunen ynskjer at Kulturskrinet òg skal gjelde for barnehagane, og gjer ein ekstra innsats for å få dei med.

AV GUNVOR HAUSTVEIT

Alle barnehagane i kommunen får høve til å gå ut og finne sitt eige kulturminne, for eksempel ein potetkjellar eller ein jernaldergravhaug. Det er mange av dei, og kulturvernkonsulenten hjelper gjerne til. Det blir ein konkurranse der den som har det beste prosjektet, vinn. Premien er ein iPad og ei teaterførestelling for heile barnehagen. Konkurransen varer frå 17. oktober til 30. november.

Minnespelet, med brikkar og bilete av 15 kulturminne i kommunen, blir vidareutvikla i år. I Minnespelet er det om å gjere å finne to og to like kulturminne. Det ligg òg ved eit faktark.

Det er veldig kjekt at spelet blir brukt mykje. Nokre finn brikkar og reiser på synfaring for å sjå om dei finn sjølve kulturminna, det er jo ikkje alle som er så lett å få auge på, seier Ane Steingilda Alvestad som er kulturvernkonsulent i Karmøy kommune. ■

Barna i Skudenes barnehage helsar på gallionsfiguren frå seglskuta «Concordia» som står i Mælandsgården. Ho er skore ut i cedertre, forestiller gudinna Concordia og er ei personifisering av «Enigheten» hos dei gamle romarane. Ein kopi av Concordiafiguren står inne i Skudeneshavn, og vert kalla «Damå i Parken».

Foto: Ane Steingilda Alvestad,
© Karmøy kommune.

Forfallets estetikk

Elevene søkte å finne det vakre i forfall.

AV ELISABETH SEIP, HEDMARK FYLKESKOMMUNE

▲ Historien ble formidlet i samarbeid med eieren. Drifta med dyr, melk og osteproduksjon ble levendegjort, etter samtaler med budeia som en gang var på setra. Elevene satte seterbygningene og historien i sammenheng med definisjonen av kulturminner, noe som førte til en fortjent førsteplass.

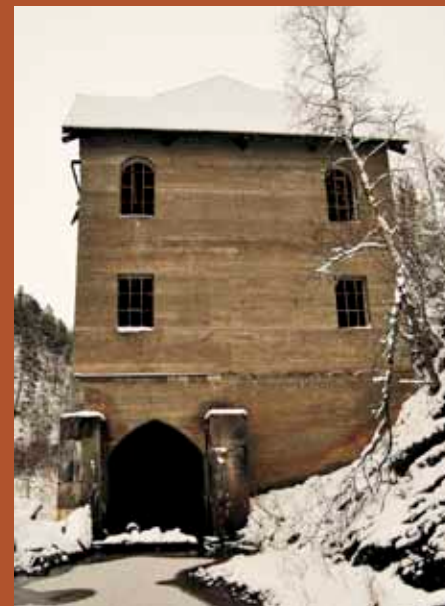
– Bildene har fanget opp det mystiske og forfalne på en god måte som stimulerer til besøk, var noe juryen begrunnet vinnerne med.

◀ På Taksgådsvangen seter i Falningsdalen på Kvikne fikk elevene til å se detaljene.

Som en oppfølging av Kulturminneåret inviterte Hedmark fylkeskommune til en konkurranse om kulturminner. Fylkeskommunen inngikk et samarbeid med Ungdommens fylkesting. To klasser fra Nord-Østerdalen videregående skole på Tynset gikk av med seieren. I tekst og bilder formidlet de hver sin historie fra en gammel seter og en nedlagt kraftstasjon.

Elevene synes at kraftstasjonen har en mystisk atmosfære. Verket forsynte Røstvangen gruver med strøm. Gruvene ble lagt ned i 1921. Totalt arbeidet det 60 mann og to formenn på Eidsfossen, som hadde maskinistboliger, arbeiderbrakker, smie og redskaps- og sementboder.

▲ Det nedlagte kraftverket Eidsfossen fra 1917 i Kvikne.

Gamle hus bedre enn nye

Hva er mest miljøvennlig – et gammelt laftehus eller et nytt lavenergibygg? Riksantikvaren har fått utført en sammenligning av to slike hus. Nå foreligger resultatene i en rapport utarbeidet av konsulentfirmaet Civitas. Resultatene viser at det gamle huset hevder seg godt i konkurransen med det nye.

AV MARTE BORO

HVA KAN VI LÆRE?

Undersøkelsen er en viktig påminnelse om at bruk av eldre bygg er bra for klimaet fordi vi da utnytter de ressursene som allerede er nedlagt i byggene. Selv om et gammelt hus ikke kan oppgraderes så mye at det blir et lavenergibygg, kan det være like miljøvennlig. Når vi bygger nytt, innebærer selve byggingen en stor miljøbelastning. De fleste gamle hus kan utbedres uten at de kulturhistoriske verdiene blir redusert. Dermed er det mulig å oppnå vesentlig energisparing også for verneverdig bebyggelse. Energikilden vi bruker, er vesentlig for hvor mye klimagasser vi slipper ut. Vi kan kompensere for en noe dårligere isolert bygning som trenger mer energi til oppvarming, ved å bruke en miljøvennlig energikilde.

Riksantikvaren ønsker med denne undersøkelsen å øke kunnskapen og bevisstheten omkring klimabelastning og bygningsarv.

HVA HAR VI REGNET PÅ?

Vi har sammenlignet klimagassutslippene fra det nye og det gamle huset med hensyn til to forhold: utslippene fra materialeproduksjonen og utslippene fra energibruken. Vi har regnet med en levetid for byggene på 60 år framover. Det gamle huset er allerede bygget, og klimagassbelastningen fra selve byggingen er for lengst unnagjort og er ikke tatt med.

Vi har brukt Statsbyggs klimagassregnskap til utregningene. Resultatet viser at det gamle huset, totalt sett, kommer litt bedre ut enn det nybygde lavenergihuset.

ENERGIFORSYNING

Vi har regnet med at byggene varmes opp med pellets og solvarme til vannbåren romoppvarming og varmt vann. I beregningen er det regnet med utslipp fra elektrisitetsproduksjon tilsvarende utslippene fra slik produksjon i EU i dag. Vi har óg forutsatt at denne produksjonen blir mer miljøvennlig i framtiden i tråd med vedtatte planer i EU.

Det gamle huset

i Nedre Bakklandet 33 i Trondheim ble bygget i 1812. Dette panelte tømmerhuset er tenkt etterisolert innvendig, og får nye innervinduer. I tillegg er de gamle og lite effektive elektriske apparatene byttet ut med nye som krever mindre strøm. Det er lagt opp til at man skal benytte pellets og solenergi i tillegg til elektrisk kraft. Slik blir forbruket til apparater og selve energiforsyningen tilnærmet lik for de to husene.

Det nye huset

er et tenkt bygd som bindingsverkshus, basert på vanlig materialbruk i dag. Bygningen har samme form som det gamle huset, men med et svært lavt energibruk, tilsvarende det som kalles lavenergi klasse II. Bygningen er derfor svært godt isolert.

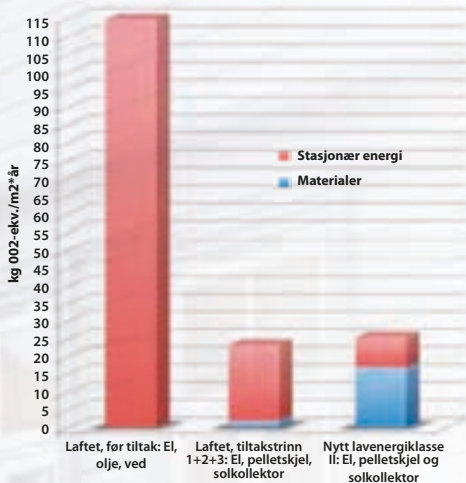
Belastningene

Grafen viser at utslippene av klimagasser blir sterkt redusert når vi gjennomfører forbedringene. Energibruken blir mye mindre.

Utslipet av klimagasser fra materialene er svært lavt fordi vi bruker mindre av materialer til oppgraderingen enn til å bygge helt nytt. Forbruket av energi mens bygget er i bruk, er redusert etter oppgraderingen, men er allikevel større enn for det nye lavenergihuset.

Når vi fordeler belastningen over levetiden på 60 år, er den totalt lavere for det gamle, oppgraderte huset enn for det nye huset.

Reduksjon i klimagassutslipp fra bygg. Laftet verneverdig boligbygg før og etter tiltak sammenlignet med nytt boligbygg lavenergi klasse II El-utslippsfaktor som EU-referanse

Belastningene

Grafen viser at klimagassbelastningen fra materialene er høy for det nye huset, i og med at det skal bygges. Forbruket av energi mens bygget er i bruk, er imidlertid mindre enn for det gamle huset.

Når vi fordeler belastningen over levetiden på 60 år er den totalt høyere for det nye huset enn for det oppgraderte gamle huset. En stor del av belastningen kommer fra materialproduksjonen. Hadde det nye huset vært bygget med miljøvennlige materialer, ville det kommet bedre ut. Vi har valgt å bruke materialer som er vanlige å bruke i dag i vår sammenligning.

Rapporten kan du finne på Riksantikvarens nettside:
<http://www.riksantikvaren.no/>

På veien mot en ny kulturminnemelding!

Miljø- og utviklingsminister Erik Solheim lovet før sommeren en ny kulturminnemelding. Hva forventer vi av den?

Nylig satte Miljøverndepartementet i en konferanse lys på bruken av 50 årlige milliarder som vi pusser opp for. Hvilken sjanse har bevaringsarbeidet når så mye endres av så mange? Nylig kom også Knud Kroghs bok med ny forskning fra Urnes: tre forgjengere har dagens stavkirke fra 1130 hatt. Historien utvides.

Skal vi lykkes med å verne fortiden og våke over fremtiden, må en ny kulturminnemelding bygge på sikker kunnskap om tilstanden. Ambisjonene fra 2005 med 2020-målene for kulturminnevernet var: redusere tap, sikre vedlikehold, øke mangfoldet og verne et representativt utvalg kulturminner. Nå må ambisjonene være større.

Vi savner nødvendige redskaper som kulturminneplaner i alle kommuner, forankret i lovverket. Kulturminnefondet må økes og dessuten bygges ut med egen ordning for kirkene. Håndverkskunnskap må sikres. Eiere av fredete eiendommer må gis en håndsrekning, som skatteincentiver eller annen automatisk bistand. Kulturminnevern må bli enklere når det gjelder begreper.

Vi ber og for vår «syke mor»: Uten frivillige i byer og bygder stopper vernet om våre kulturminner opp. Kulturminner trenger omsorg og at noen våker over dem, noe nettopp det frivillige korpset gjør. Gi oss tillit og tilskudd, ikke flere søknadsskjemaer!

Til sist: Gjør kulturminnevernet synlig i kulturminnevernets departement. Navnet må bli Miljø- og kulturminnedepartementet! ■

Elisabet Seip,
generalsekretær i
Fortidsminneforeningen

Nytt fra de frivillige
Elisabet Seip

Det er nå det gjelder!

Riksantikvaren og Miljøverndepartementet vurderer en ny støtteordning som skal bedre vedlikeholdet av fredete hus i privat eie. Dette arbeidet er viktigere enn både høstens statsbudsjett og den kommende kulturminnemeldingen.

Denne nye ordningen vil kunne få svært stor betydning for fremtiden til landets viktigste kulturminner. Alt vil være avhengig av hvor godt ordningen er innrettet, og hvor mye midler som settes av. Innretningen avgjøres trolig i disse dager.

Jevnt og godt vedlikehold er helt avgjørende for å ivareta fredete bygninger. Siden omleggingen av boligbeskatningen 1. januar 2005 har det ikke vært noen offentlige insitamenter som har oppmuntret til dette. Det haster med å finne kompenenserende ordninger.

Fredet ønsker primært at det innføres en ordning tilsvarende Danskenes «Forfald pr år». Danskenes system er basert på skattelette ved vedlikehold og fungerer utvilsomt meget godt.

Vi må trolig konstruere en ordning som baserer seg på årlige bevilgninger og tilskudd, da det ser ut til å være vanskelig å innføre skatte- og avgiftslette i denne samfunnssektoren nå.

I så fall anbefaler vi i Fredet et system hvor det årlige tilskudd overføres til «byggets vedlikeholdsfond», som administreres av fylkeskommunen. Et slikt nytt system vil føre til at eier får delvis refusjon av dokumenterte kostnader til vedlikehold. Ubenyttede midler vil bli stående på konto for bruk senere. En slik ordning vil trolig gi mye vedlikehold for hver krone bevilget. ■

Knut Aall,
styreleder i Fredet

Kulturarv aktivt med i reiselivsstrategien

Norsk Kulturarv har kommet med innspill til den nye reiselivsstrategien.

Det er ikke nok med vakker natur. Kultur og kulturarv må også med for at den reisende skal få et fullverdig opphold i Norge. En god reiseopplevelse skal formidle opplevelse, kunnskap og inspirasjon.

Det er spesielt fire strategier vi ønsker å trekke fram:

Kvalitetssikring

Stiftelsen Norsk Kulturarv tildeler det nasjonale kvalitetsmerket Olavsrosa til kulturarvopplevelser av høy kvalitet. Både den materielle og den immaterielle kulturarven

inngår i vurderingen. Dette systemet kan med fordel videreutvikles og integreres i den offisielle reiselivsstrategien som et nasjonalt og helhetlig kvalitetssikrings-system.

Masse turister – ikke masseturisme

En skal ikke ha masseturisme som mål, men invitere til at flere turister etterspør spesielle opplevelser som integrerer norsk natur, kultur og kulturminner.

Flere norske og nordeuropeiske turister

Nordmenn reiser ofte ut av landet for kulturopplevelser og besøk av kulturminner. Det må i langt sterkere grad satses på å formidle det trygge og rene landet samt verdiene i den norske kulturarven for nordmenn og de nordeuropeiske landene.

Tematiske innsatsområder

Poenget er ikke bare å reise, se vakker natur og overnatte, men å oppleve det

mangfoldige Norge gjennom kulturlandskap, tradisjonsmat, kultur, kulturminner og ikke minst mennesker. Tematurer og spesialiserte reiser kan ta opp og legge vekt på disse områdene.

Norsk Kulturarv skal ha et møte med den politiske ledelsen i Nærings- og handelsdepartementet i løpet av høsten. Der vil innspillet drøftes nærmere. ■

Foto: Norsk Kulturarv

*Inger-Lise Skarstein,
styreleder i Norsk Kulturarv*

Nye søknadsregler fra Miljøverndepartementet bekymrer

Nye søknadsregler for grunnstøtte/driftstilskudd fra Miljøverndepartementet ble lagt fram 1. oktober, etter en høringsrunde på forsommeren.

Kulturvernforbundet har stilt spørsmål ved om kulturvernorganisasjonene blir godt nok ivare tatt i de nye søknadsreglene. Vi tror reglene er utformet ut fra og tilpasset naturvernorganisasjonene uten tanke på kulturvernorganisasjonenes egenart, og vi er bekymret for virkningene av det nye systemet for grunnstøtte for våre medlemsorganisasjoner. Vi reagerer på at departementet ikke har redegjort for hva de økonomiske konsekvensene blir for mottakerne.

I vårt høringsnotat la vi vekt på at de nye

reglene innebærer en økt statlig påvirkning av organisasjonene gjennom nye krav til organisasjonsstruktur, dokumentasjon, rapportering, tilsyn med mer.

Dette fører igjen til økt administrasjon for organisasjonene. Vi mener dette blir grunnleggende feil fordi driftstilskudd/grunnstøtte i størst mulig grad bør tildeles uten betingelser.

En liten gladnyhet er imidlertid at det ser ut til at departementet har hørt vår innsigelse om ny søknadsfrist. I år ble søknadsfristen satt til 31. oktober – etter at budsjettet er behandlet i Stortinget. Dette mente vi ville føre til en avpolitisering av tildelinger til organisasjoner over Miljøverndepartementets budsjett. I et brev fra

NORGES KULTURVERNFORBUND

departementet til oss datert 3. oktober får vi vite at fristen for framtiden vil være 1. mai som tidligere. Dette er vi glade for.

Målet vårt er ingen hemmelighet; grunnstøtte til alle kulturvernorganisasjonene! ■

Foto: Jan Solberg

*Jan Solberg,
generalsekretær
i Norges
Kulturvernforbund*

Bystranda. Drammen elvepark. Drammen fikk Bymiljøprisen i 2002. Bak gamle Aass bryggeri. Foto: Svein Magne Fredriksen, Miljøverndepartementet.

Kulturminner i kommunenes arbeid

Den nye plan- og bygningsloven gir kommunene plikt til å utforme en overordnet planstrategi. Dette vil klarlegge kommunenes egne mål for kulturminner i reguleringsarbeidet.

AV MARGRETHE TVIBERG, RIKSANTIKVAREN

Kravet om regional og kommunal planstrategi slår altså første gang inn nå i forbindelse med konstitueringen etter kommunestyre- og fylkestingsvalget i år. Her skal kommunene vurdere sine planbehov og hente inn synspunkter fra statlige og regionale organer. Det er viktig at kommunene i denne prosessen tar stilling til hvordan de vil legge plan for kulturminnene i kommunen. Riksantikvaren har bedt fylkeskommunene være observante og å komme med konstruktive faglige råd og innspill til kommunene som nå går i gang med behandlingen av planstrategier. Kulturminnene som en viktig ressurs for kommunens nærings- og reiseliv, og kulturminnene som sentrale i stedsutvikling og identitet er eksempel på problemstillinger som kan tas opp i planen. ■

§ 10-1 Kommunal planstrategi

I plan- og bygningsloven av 27. juni 2008 ble det innført følgende bestemmelse:

Kommunestyret skal minst én gang i hver valgperiode, og senest innen ett år etter konstituering, utarbeide og vedta en kommunal planstrategi. Planstrategien bør omfatte en drøfting av kommunens strategiske valg knyttet til samfunnsutvikling, herunder langsiktig arealbruk, miljøutfordringer, sektorenes virksomhet og en vurdering av kommunens planbehov i valgperioden.

Kommunen skal i arbeidet med kommunal planstrategi innhente synspunkter fra statlige og regionale organer og nabokommuner. Kommunen bør også legge opp til bred medvirkning og allmenn debatt som grunnlag for behandlingen. Forslag til vedtak i kommunestyret skal gjøres offentlig minst 30 dager før kommunestyrets behandling.

Ved behandlingen skal kommunestyret ta stilling til om gjeldende kommuneplan eller deler av denne skal revideres, eller om planen skal videreføres uten endringer. Kommunestyret kan herunder ta stilling til om det er behov for å igangsette arbeid med nye arealplaner i valgperioden, eller om gjeldende planer bør revideres eller oppheves.

Utarbeiding og behandling av kommunal planstrategi kan slås sammen med og være del av oppstart av arbeidet med kommuneplanen, jf. Kapitel 11.

Salta og Kjerringøy gjekk av med sigeren

Om lag 40 000 menneske frå heile landet var med på å feire Kulturminnedagen i september. Til saman 200 aktiviteter blei arrangerte land og strand rundt, og Kystlaget Salta og Kjerringøy Markedsråd stakk av med førsteprisen på 30 000 kroner.

Segling med gamle og nye nordlandsbåtar, guiding på det fråflytta Karlsøyvær, tradisjonsmat, forteljarstund og rusefiske var innhaldet på feiringa deira av Den europeiske kulturminnedagen.

Vi trur at arbeid med kulturminnevern kan hjelpe til å samle lokalsamfunn på nye måtar og på tvers av alder, kjønn og religion, sa leiaren for Nasjonalkomiteen for Kulturminnedagen, Torveig Dahl, då ho delte ut førsteprisen.

Prisoverrekkinga gjekk føre seg på

Karlsøyvær, som ligg vest for Kjerringøy i Nordland. Om lag 120 barn og vaksne hadde teke sjøvegen ut til øyriket. Ferda gjekk med motorkuttaren «Faksen», to fembøringar, ein åttring, to mindre motorkuttarar og fleire private småbåtar.

Fjell Kulturminnelag og Fjell kommune i Hordaland delte andreprisen med Rørosmuseum og historielaga i Rørosregionen. Begge vinnarane av andreprisen fekk 10 000 kroner kvar. ■

Leiaren for Nasjonalkomiteen for Kulturminnedagen i Noreg, Torveig Dahl, om bord i fembøringa «Nordlendingen».

Foto: Louise Brunborg-Næss

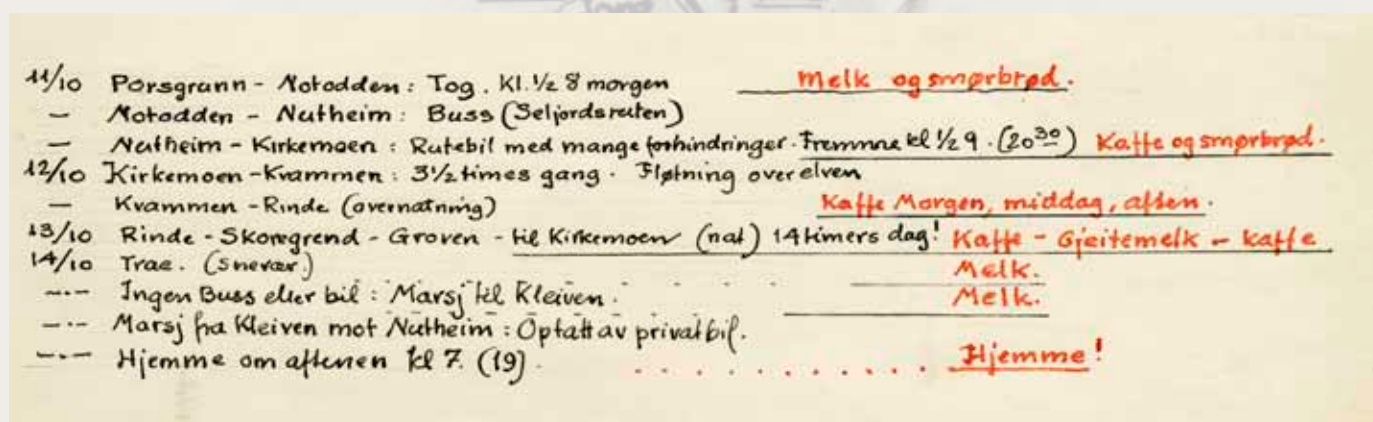
Flagget til topps. Flagget til Den europeiske kulturminnedagen blei heist i motorkuttaren «Faksen» før avreisa frå Kjerringøy. Foto: Louise Brunborg-Næss

«Skjulte skattar, spor i landskapet», var temaet for Kulturminnedagen i år. I 1985 tok Europarådet initiativet til den felles europeiske kulturminnedagen. Noreg har vore med frå 1993, og frå i haust har Norges Kulturvernforbund ansvaret for koordineringa av dagen.

I Riksantikvarens arkiv er den historiske kulturarven godt representert med gamle brev, dokumenter, fotografier og tegninger. Dette er viktige kilder til studier av våre kulturminner.

Historien om en restaureringsarkitekt – og en geitemelksreise

Foto: © Riksantikvaren

Wilhelm Henrik Carl Swensens innberetning fra en reise i Åmotsdal i Telemark i 1934.

Det kan fortone seg som en utholdenhetsprøve å undersøke kulturminner.

AV TORBORG STRAND

Da arkitekt Swensen skulle kartlegge tilstanden på kulturminnene i Åmotsdal, var det utfordrende nok å komme seg fram. Bussavgangene var ujevne, han ble fløtet over elven, brukte apostlenes hester for til sist å få haik med bil. Da er det kanskje ikke så rart at arkitekten gjør et selvstendig poeng i sin innberetning av reiseruten og tidsbruken. I eldre tid var Åmotsdal vanskelig å komme til i. Ikke desto mindre var området kjent for rik folkekunst og gammel bebyggelse.

KJÆRLIG OG LYRISK

Ikke mindre enn 11 sider omfatter innberetningen med Swensens håndkolorerte

kart. I løpet av fire dager besøkte han ti gårder og Åmotsdal kirke. Bygninger, natur og landskap skildres med kjærlighet i en langt mer lyrisk stil enn i dagens rapporter. Samtidig er arkitektens faglighet høyst nærværende når han forsvaret integriteten i den gamle bygningskulturen.

PIANOLÆRER OG MUSIKKANMELDER

Bare 20 år gammel tok Wilhelm Swensen arkitektsamen ved Trondheims tekniske læreanstalt. Fra 1920 var han byarkitekt i Porsgrunn. Byggebransjen var i en vanskelig periode, og stillingen ble inndratt. Det gjaldt å ha mange jern i ilden. W. H. C. Swensen etablerte eget arkitektkontor hvor han tegnet utallige utkast til skolebygg og administrasjonsbygg, som ikke ble realisert. Han hadde mange talenter. Arkitekten virket også som lærer ved den tekniske aftenskolen, som pianolærer og som fast musikkannmelder i Porsgrunns Dagblad.

TILLITSMANN

Swensen ble de antikvariske myndigheters tillitsmann i Telemark, og deler av Vestfold

og Aust-Agder. Han laget mange oppmålingstegninger til dels i nydelig akvarell. Swensen foretok inspeksjoner av gamle kirker og fredete bygninger, skrev rapporter og ledet flere restaureringer. Under arbeidet viste han pietet for de historiske verdier, samtidig som han på en fornuftig måte tok hensyn til de praktiske krav som den moderne tid stiller. Hans litterære produksjon var også meget omfattende, men det er et annet kapittel. ■

Wilhelm Swensen (1894–1966)

var kjent som en nyskapende arkitekt og dyktig til å restaurere kulturminner. Fra 1946 var han knyttet til Nidaros domkirkes restaureringsarbeider, og to år etter byens domkirkearkitekt. Han ledet også arbeidet på Austrått. Blant bygninger han satte i stand var også kirkene i Langesund, Hjartdal, Kongsberg og Porsgrunn. Blant hans arkitektoniske verk er Rødstua i Porsgrunn, Villa Knausen i Skien og Dilsdalen feriekoloni i Telemark. Dilsdalen ble fredet i 2005. I 1949 bygget han om uthuset ved Waisenhuset i Trondheim til egen bolig. Dette var en arkitektonisk genistrek i form og integrering med hensyn til miljøet for øvrig.

Pharos bibliografi, «et godt redskap gjør et godt arbeid»

AV GURLI HALIN

Et av bibliotekets unike verktøy for gjenfinning av litteratur om norske kulturminner er laget av Alf Lowum Pharo, Riksantikvarens første bibliotekar fra 1950 til 1979. Dette er en bibliografi som viser til artikler som speiler tidsskrifts- og avisdebatter i Norge fra 1899 til 1983. Pharos arbeid omfatter ikke mindre en 27 000 referanser skrevet på såkalte katalogkort. Et par kuriositeter fra klipparkivet handler om Bjørvika i Oslo og Bryggen i Bergen.

Bjørvika og nye reguleringsplaner:

Morgenposten og Arbeiderbladet presenterte 1. april 1965 et privat forslag til ny reguleringsplan for Bjørvika. Datoen til tross, dette var et seriøst initiativ, offentliggjort noen dager tidligere av skipsreder Jens C. Hagen og arkitekt Dag Rognlien. Skissen og modellen var visjonær og sett i sammenheng med

en planlagt trafikkmaskin for området. Dette kunne bli en «turistattraksjon av de store dimensjoner». Et sylindrisk 20-etasjers hotell med roterende restaurant på toppen og en på marknivå samt parkeringshus for 1000 biler, kongresshall, busstasjon og butikker. Alt omsluttet av trafikkmaskinen.

Bryggen i Bergen

Et hollandsk lasteskip med dynamitt i et skjult lasterom eksploderte 20. april 1944. Kanskje det var en selvantennelse. Tyske bryggen ble så sterkt skadet at området var truet med rivning. En spørreundersøkelse viste at om lag 80 prosent av byens befolkning ville ha Bryggen fjernet. Men folkeviljen vant ikke fram. Etter krigen oppsto en debatt om navnet Tyskebryggen. I bystyremøtet 26. mai 1945 ble navnet Bryggen vedtatt. Flere skrev i avisene om dette ukloke valget.

EN LEVANDE FINNSKOG, Suzanne Palmquist, Monica Björklund og Tore Lahn (RED.), **VÅRT FELLES ANSVAR. SLUTRAPPORT. HAMAR, FYLKESKOMMUNEN, 2011. 228 S.**

Fra 1500-tallets slutt og i en 100 årsperiode fremover innvandret skogsbønder fra Finland til grenseområdene mellom Norge og Sverige. Svedjebruk og finsk kultur satte varige spor, materielle og immaterielle.

Helt innpå 1960-tallet fantes det fortsatt en finsktalende befolkning her. Forvaltningsmyndighetene i Värmland og Hedmark fylker har gått sammen for å dokumentere Finnskogens kulturminner og lage en verneplan, et prosjekt som pågikk i årene 2008 til 2011. Til sammen ble 400 bygninger dokumentert.

Boken beskriver prosjektets gang og inneholder flere fordypningsartikler. Et løst kartbilag viser «skogsfinska karaktärsbyggnader».

NIDAROSDOMEN, NY FORSKNING PÅ GAMMEL KIRKE. Bjørlykke, Kristin, Øystein Ekroll og Birgitta Syrstad Gran (RED.) **TRONDHEIM, NIDAROS DOMKIRKESRESTAURERINGSARBEIDERS FORL., 2010. 355 S.**

Nidaros restaureringsarbeider (NDR) er en statlig etat underlagt Kirkedepartementet for restaurering og vedlikehold av Nidarosdomen. Boken er skrevet av ansatte i NDR og viser mangfoldet i den

omfattende og spennende restaureringen. En aktiv menighet har måttet dele kirkerommet med restaureringsarbeidet i over 100 år, et symbiotisk forhold som nok vil bestå. Nye metoder for dokumentasjon og tilstandsanalyser gjøres i dag ved hjelp av laserskanning. Nidarosdomen finnes dermed i digital versjon. En liten digresjon: I boken får vi vite at Harry Fett forsket på katedralens skulpturer. I sitt studium innførte han også en stilkritisk metode til Norge. Hans doktoravhandling anses fortsatt som et hovedverk innenfor norsk middelaldersteinskulptur.

«Ennu ligger gårdene med sin male-riske gruppedannelse, med den fine sølvgrå tonen over tømmerveggene som bare fjellbygden eier og med torvtaket som så vakkert lar hus og jord forenes. Den nye tid trenger inn med bureising, cement og bølgeblikk. Men fjellbygden må ikke skjemmes ved hjelp av statsstøtte, ... Når de gamle bygninger fredes er det ikke for at de skal stå som merkelige levninger fra en utdødd epoke i norsk bygningskunst, men for at de kan bli rettledning for det som skal komme.»

KILDER:

Norsk Kunstnerleksikon Bind 4.
Porsgrunnshistorie III
Fortidsminneforeningens årbok 1966–1967

På Grue Finnskog har det blitt svedjet etter den gamle metoden.

Foto: Ingunn Holm

Mortens svedje

Skogfinnene brente granskog for å så rug, neper og korn i aska. I rettssaker om eiendomsrett i utmarka fra 1700- og 1800-tallet er det opplysninger om dette spesielle jordbruket. Pollenprøver har gitt svar på hvor svedja til Morten Mortensen fra Finnskogen lå.

AV INGUNN HOLM

I skogene øst for Glomma finner vi mange spor etter skogfinnene: i bygninger, stedsnavn, sagn og tradisjon. Skogfinner er navnet på en av Norges nasjonale minoriteter. De vandret ut fra Finland på slutten av 1500- og begynnelsen av 1600-tallet, og slo seg først ned i Nordøst-Sverige. Siden vandret de videre til Värmland og deretter inn i Norge en gang før 1650. Det har bodd skogfinner så langt vest som Telemark, på Krokskogen og i Nordmarka, men kjerneområdet er Finnskogen i østre Hedmark.

Bevarte lag med trekull rett under bakkenivået er tydelige spor etter svedjer. Også pollenkorn, eller blomsterstøv, fra kornet som skogfinnene en gang sådde, forteller sin historie. I vanlig jord kan pollenkorn bevares gjennom flere hundre år.

PÅ JAKT VED GUBBTJERNSEBEEKEN

I 1732 var det en stor rettssak om eiendomsforholdene i utmarka rundt en liten skogfinsk gård som het Mortenstorpet. Her er det nevnt flere svedjer. Brukeren var Morten Mortensen av slekta Käiväräinen. Han bodde på Mortenstorpet fra om lag 1690 til 1702, da det ble nedlagt. I rettssaken er to av barna hans vitner og

Det er mulig å se de forskjellige jordlagene ved å grave prøvestikk og rense opp jordveggene.

Foto: Ingunn Holm

forteller om hvordan faren drev plassen.

Nordvest for Mortenstorpet ligger Gubbtjernsbekken. Barna fortalte at Morten fikk tillatelse til å svedje her. I dag er det bare skog og blåbærlyng i denne lia. Ingen skulle tro at en skogfinne en gang hentet avlingen sin herfra. Man skulle tro at det å finne noe her var som å lete etter nåla i høystakken, men et spadestikk avdekket rikelig med trekull. Pollenprøvene stemmer med opplysningene fra rettssaken og bekrefter at dette er svedja til Morten.

Trekullet i prøvesticket viser at skogen hadde brent. Det måtte til pollenanalyser for å finne ut om dette var en naturlig skogbrann eller rester av ei svedje. I prøven som ble tatt under kullaget, ble det

funnet pollen av trær og urter og spesielle soppsporer som viser at det hadde beitet husdyr i området. Dette kan være spor av beite fra før den finske innvandringen, da området var setermark. Prøven fra selve kullaget inneholdt rugpollen. Den som ble tatt over kullaget, inneholdt pollen som bekrefter at skogen var i ferd med å vokse igjen. Her ble det ikke funnet noe som kunne indikere jordbruk. Det er ikke noen spor på overflaten som røper at det har vært en mer permanent åker her. Bare trekullaget og pollenkornene viser at skogen har vært brent, og at det har vært dyrket rug. Det passer med ei svedje som har vært dyrket i en sesong eller to før den fikk gro til igjen, slik det var vanlig at finnene gjorde.

Skogfinske interesser i Norge og Hedmark fylkeskommune finansierte undersøkelsen, som ble gjort i privat regi sommeren 2010. ■

KILDER:

Høeg, Helge Irgens, 2010. *En pollenanalytisk undersøkelse av prøver fra Finnskogen; Hedmark*. Upublisert rapport

Høyendahl, Sten, 2008. «Skogbruk og konflikt tidlig på 1700-tallet, en lokalhistorisk studie fra Brandval finnskog.» *Finnkultur* nr. 4-08

– Hvorfor offentlig utsmykking?

Foto: Thomas Tvetter

Jon Gundersen

bildekunstner og skulptør

– Offentlige utsmykninger er viktige, fordi disse gir et tilskudd til den rene praktiske nytteverdien som en plass eller en bygning har. En offentlig utsmykking er et visuelt fellesgode, og innholdet bør være tankevekkende for de som ser og opplever denne.

Den frie kunsten, bør integreres og kan gjøres i samarbeid med arkitekter og landskapsarkitekter, og være en helt naturlig del av et offentlig byggverk. Man må tro at kunstneriske utsmykninger skal være en stilhistorisk utvikling i det offentlige rom, og da må dette være en kontinuerlig prosess. Offentlige utsmykninger er ganske enkelt en helt naturlig del av by- og landskapsrommet. Det er jo ofte også slik at offentlige utsmykninger gir stedet identitet, og blir viktige landemerker. En utsmykking kan også være en måte å gi et historisk tilbakeblikk på, og hjelpe til slik at vi forstår fremtiden. Kanskje som knagger for forståelse av historisk utvikling. For både fremtid og historie er tankevekkende prosesser!

Foto: privat

Peter Butenschøn

arkitekt

– En kunstnerisk bearbeidelse av offentlige rom er viktig fordi det gir allmenningen, fellesrommene, en særlig betydning og verdighet.

Kunstneriske bidrag til et sted kan gi et viktig signal om at dette stedet har en spesiell fortelling å komme med, en posisjon som hever det utover det alminnelige.

En kunstners arbeid kan være overraskende, gi en uventet impuls, et annerledes eller skjevt blikk, en estetisk utfordring eller glede som krydrer og skjerper opplevelsen av noe som ofte sløves inn i en dagligdags tåke.

Da er det samtidig viktig at bruksområdet for kunstnerisk utsmykking er bevisst og kritisk. Ved å plassere kunst i trappeløp, i tilfældige rundkjøringer, eller når kunst klistres utenpå smekre brokonstruksjoner som aller helst skulle klart seg uten, oppstår en trivialisering av kunsten. Den blir dekorasjon. Det gir sikkert et ettertraktet levebrød for mange kunstnere, men det svekker kunstens betydning som kulturell markør.

Foto: Thomas Tvetter

Wenche Gulbransen

grafiker og billedhogger

– Offentlige rom og bygg bør representere det beste i arkitektoniske løsninger, på vegne av felleskapet. Men dette leves det ikke opp til. Politikerne har små kunnskaper om kunst- og arkitekturfeltet og om mulighetene. De forstår nok viktigheten av eksempelvis Oslo Rådhus sin signalbetydning, men det er vanskeligere å ta sjansen på det nye. Også Rådhuset og kunsten der har vært svært moderne en gang, og kontroversiell.

Kunstnerisk utsmykking kan samspille med arkitekturen, eller bryte med den. I vellykket form er den en viktig, i hovedsak som spirituell og visuell bidragsyter. Kunsten skaper åndelige rom.

Olafur Eliasson sa det sist i Århus, der han har laget en stor lysinstallasjon på toppen av det moderne museet;

– Kunsten skal være en motvekt til reklamen og kommersialiseringen av det offentlige rommet.

Foto: Hordaland fylkeskommune

Anna Elisa Tryti

fylkeskultursjef i Hordaland

– Møtet mellom kunst, menneske og arkitektur. Det er dette offentlige utsmykking handler om. Utvikling og konstituering av identitet og av stader. Kvalitetssikring av den fysiske samfunnsforminga og åpning av nye rom for undring og erkjennning. Møte mellom kunst og menneske, utanfor institusjonane og dei tradisjonelle kanalane for kunstformidling, med inkludering av folk som ikkje sjølv oppsøker kunst.

Ei ny stortingsmelding om visuell kunst skal snart lanserast. Fylkeskommunen har spela inn til kulturministeren at det bør «vurderast om ordninga med fast presentsats til kunst kan utvidast til og å gjelde tiltak innan energi- og samferdselssektoren, til dømes krafttrasear, veg- bru- og skinneanlegg. Dette vil på ein heilt ny måte kunne medverke til å bringe kunsten ut i det offentlege rommet og i landskapet, der folk ferdast og der folk møtest». Dette vil kunne transformere det fysiske Noreg. Bergen har gjennom 20 år vore i front nasjonalt når det gjeld utvikling av uterom. «Den blå steinen» av Asbjørn Andresen er no den sjølvagte møteplassen i sentrum, etter 22. juli også etablert som minnestad.

Av Simen Strand Jørgensen

Returadresse: Riksantikvaren, Postboks 8196 Dep., 0034 Oslo

